КАКО ЈЕ ПОСТАЛА

БУГАРСКА ЕГЗАРХИЈА

ПОСВЕЋЕНО СРПСКО-БУГАРСКОМ СПОРАЗУМУ

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1897

HARVARD COLLEGE
20 Aug. 1924
LIBRARY

САДРЖАЈ

СТРАНА

Приступ 1

I Борба Бугара са Цариградском Патријаршијом до фермана о Бугарској Егзархији . 3

II Борба Бугара са Патријаршијом после фермана о Егзархији 23

Завршна реч 79

КАКО ЈЕ ПОСТАЛА БУГАРСКА ЕГЗАРХИЈА?

Од како се од ово неколико година почело у Србији опет живље да интересује за културне потребе српске народности у Турској, истицан је више пута као пример, достојан подражавању, рад бугарских патриота, који је после дуге и упорне борбе крунисан установљењем самосталне *Бугарске Егзархије*. О том раду — или о грчко-бугарској црквеној распри — писато је доста и на грчком, и на бугарском, и на руском језику. Ко жели да се потанко упозна са историјом те културне борбе, морао би да проучи све што је до сад о њој писано, и што се још по разним архивама необјављено налази. Нама то овде није потребно. Ми желимо да пред читаоце изнесемо само главну слику те борбе, на којој ће јасно да се види како сам њен карактер, тако и њени главни типови и јунаци. За ову сврху стоје нам на расположењу два извора: руски,[1] за догађаје од почетка грчко-бугарске црквене распре до фермана о Бугарској Егзархији, — и *српски* — до сад неиздани — од фермана о Егзархији до проглашења бугарске шизме.

* * *

[1] Греко-Болгарскій Церковный Вопросъ, В. Теплова 1889 год. Ово је дело наградила руска академија наука.

I

Први пут истичу Бугари питање о својој цркви у једној молби, коју су 1853 год. поднели руском посланику кнезу *Менчикову* у Цариграду. У тој молби реч је била само о богослужењу на словенском језику за бугарске епархије и о заштити против злоупотреба грчких владика. Ма како да је ова молба била скромна, Патријаршија није хтела да је задовољи, јер је у њој видела почетак буђења свести у Бугара о њиховој народности, па зато је Фанар гледао да ту појаву одмах у клици угуши. Ту је и почетак дуге и упорне грчко-бугарске борбе, за коју је главни кривац Васељенска Црква, која није хтела у згодном часу да са малим уступцима изађе на сусрет оправданим жалбама Бугара.

Кад су Бугари после Кримског Рата 1856 год., на основу хати-хумајума, молили Порту и патријарха да се за бугарске епархије постављају Бугари за свештенике и владике, то и тада по овој молби, и ако се за исту и руски посланик заузимао, не само што патријарх није ништа учинио, већ су молитељи били бачени у казамате,

При крају 1858 год. борба између Бугара и Грка почиње да узимље све више националан карактер. Та је распра тад годила Султановој влади, јер је слабила и једну и другу хришћанску народност. Зато је Порта ту борбу донекле потхрањивала. Чак и прва мисао: да се бугарска црква оцепи од Патријаршије, пуштена је била од стране великог везира.

Да се питање о самоуправи бугарске цркве и о правима и привилегијама Патријаршије расправи, Порта је саззала била те 1858 г., сабор из целе царевине, од грађанских и црквених лица. Сабор је свој рад отезао читаве две године, докле најпосле, по завршној охолој беседи Каратеодора, 16 фебруара 1860 г., није одбацио све бугарске захтеве.

Овако решење сабора Бугаре је јако огорчило. Кад још уз то патријарх на упражњену охридску архијерејску столицу не постави ни једнога од три од стране епархије предложена лица, већ тамо посла суровог и грабљивог Мелентија Велеског, онда Бугари прекидоше са свим с Патријаршијом. На ускрс, 3 априла 1860 г., бугарски цариградски владика *Иларион* први пут на служби није споменуо патријарха цариградског. Овај пример нашао је одобрење и подражавање по свима епархијама. где су Бугари били у већини.

Католичка пропаганда у овој грчко-бугарској међусобици нашла је повољно земљиште за своје смерове. Многи бугарски патриоти, на челу којих стајаше тада *Драган Цанков*, прешли су били у

унију, да се само отргну испод омрзле фанариотске црквене администрације. Ну како је овај покрет к унији могао бити опасан по православље у опште, то су противу њега устале не само бугарске владике, већ и руска влада преко својих консулских агената по Турској. У исто време руски су агенти храбрили Бугаре, да ће се царска руска влада својски заузети да се праведне жеље Словена уваже. То је било прво јавно агитовање руске владе у корист бугарског црквеног покрета.

Покрет овај код Бугара поплаши и самога патријарха *Јоакима* па он с одобрењем Св. Синода изјави, да се неће противити да бугарска црква добије своју самоуправу и у том циљу он потражи да му Бугари поднесу формулисане своје захтеве. Ови то ураде и поднесу му у виду петиције ову изјаву:

1-во, бугарски народ признаје преимућства и првенство св. патријарха цариградског у православно-источној цркви;

2-го, пошто су Бугари засебан народ, то они желе да имају своју бугарску егзархију под нарочитим бугарским архиепископом, који би седео у Цариграду. Овога архиепископа бирали би Бугари и избор потврђивао васељ. патријарх;

3-ће, све бугарске владике да бира дотични клир при учешћу народних депутата, а да утврђује бугарски архиепископ;

4-то, администрација бугарске цркве припада искључиво Бугарима;

5-то, из поштовања према патријаршијском престолу Бугари изјављују готовост давати патријарху годишње знатну новчану помоћ. А тако исто сагласни су да се са Грцима заједно постарају о томе, како да се дугови Патријаршије исплате.

Патријарх, пошто је овако сазнао шта Бугари траже, одговорио им је да на овој широкој основи он не може с њима да преговара. Бугари не одређују област будуће своје цркве, а патријарх највише што би им уступио то је од Дунава до Балкана. Из овога се јасно видело, да праве побуде опозиције Цариградске Патријаршије бугарским захтевима нису биле догматичне и канонске природе, већ чисто политичне — националне. Иза Велике Цркве говориле су велико-грчке аспирације, које су замишљале Балкане као будуће северне границе обновљене Византије.

Одбацивши ове бугарске захтеве патријарх је похитао да народно узбуђење нечим ублажи; и зато сâм изда посланицу, у којој се у више тачака ређају уступке Бугарима, а као најважније обећано им је, да ће се у будуће, у чисто бугарским епархијама, постављати владике из бугарског клира које сама епархија предложи; да се допушта да се у једној од бугарских епархија оснује бугарска богословија; да се у бугарским школама бугарском језику уступа првенство, а у чисто бугарским црквама допушта се служба на словенском језику.

Ове уступке Фанара овако ограничене и неодређене нису опет могле да задоволе Бугаре. Зато се они обрате непосредно Порти са молбом формулисаном у ових осам тачака:

1-во, при избору патријарха Бугари имају једнако право са Грцима;

2-го, Св. Синод састоји се на половину из Грка, и из Бугара;

3-ће, бугарски архијереји у Св. Синоду образују за себе са равним бројем мирјана Бугара бугарски народни савет, који ће се бринути о свима пословима бугарског народа који се вере не тичу;

4-то, најдостојнији од бугарских архијереја са једним изабраним мирјанином становаће у Цариграду да код Порте представља бугарски народ;

5-то, ова два највиша бугарска представник Патријаршија не може са њихова положаја да уклони. То може учинити Порта, само на тужбу бугарског народног сабора;

6-то, за владике на упражњена места епархије бирају се два кандидата, од којих једнога бугарски народни савет предлаже патријарху на потврду;

7-мо, у мешовитим епархијама за владике се постављају лица оне народности, која у тој епархији има већину, но таква лица морају знати језик и мањине своје пастве; и

8-мо, да се владикама одреди плата од државе.

Овај поступак Бугара и њихове нове претенсије јако су огорчиле Фанар, и зато патријарх одмах сазове архијерејски сабор да бунтовне бугарске владике за отпадништво осуди. Тако поред владика *Илариона* и *Аксентија* би осуђен на лишење чина и Грк *Пајсије*, митрополит пловдивски, јер је и он у својој епархији забранио, да се спомиње цариградски патријарх, и стао отворено на страну бугарског народа. Рашчињене владике на наваљивање Патријаршије Порта је протерала у Анадолију.

Ове круте мере изазвале су само још веће раздражење и на једној и на другој страни. Да се страсти стишају Порта опет одређује смешану грчко-бугарску комисију и поручује јој да изради нацрт црквеног устројства, који би подједнако задовољио и Грке и Бугаре, али и ова комисија после дугога рада није могла ншпта да сврши.

Тек кад је у почетку 1867 год. на патријаршијски престо̂ по други пут дошао патријарх *Григорије* VI опструкција Фанара попустила је знатно у бугарским захтевима. Сам патријарх био је искрено расположен да се са Бугарима измири, и зато је предао Порти опширан нацрт, како да се реши грчко-бугарско црквено питање. Овај нацрт после прокрчио је пут оснивању саме Бугарске Егзархије. Нацрт патријархов садржи 18 тачака од којих су главне ове:

1. бугарске епархије образују особити црквени округ под називом Бугарског Округа;

2. најстарији митрополит Бугарског Округа зваће се Егзарх Бугарски, и биће у том округу намесник патријархов, кога ће у црквама спомињати;

3. све владике Бугарског Округа образују Егзархијски Синод, који бира и предлаже патријарху владике на упражњене бугарске катедре;

4. берати за нове владике траже се од Порте преко патријарха;

5. митрополити бугарски имају право као и грчки да учествују при избору патријарха;

6. Синод егзархијски постараће се за више богословско образовање бугарског клира, ну и пријем у патријаршијску богословију Бугарима је слободан. — Најпосле нацрт се свршава са обећањем опроштаја рашчињеним бугарским владикама, ако се покају и на њ сагласе.

К овоме нацрту патријарх је додао још две тачке финансијске природе. Првом се наређивало, да један део патријаршијског дуга сразмерно насељености пређе на Бугарску Егзархију, — а другом, да бугарске владике извесни део својих прихода шаљу на издржавање Патријаршије.

И ако је патријарх *Григорије* за овај свој нацрт казао руском посланику генералу *Игњатијеву*, једну истину, која се доцније и потврдила: „Je bâtis de mes mains un pont à l' indépendance politique des bulgares“,[1] то он опет није задовољио

[1] „Својим рукама саградио сам мост који води у политичну независност Бугара.“

широке аспирације Бугара, који су наваљивали да се и питање о смешаним епархијама у Тракији и Македонији на чисто изведе. Појамно је да је овај нацрт представнике јелинизма, који су своје инспирације из Атинâ добијали, још мање могао да задовољи.

Порта пак, која је у овој грчко-бугарској расприи једнако подбадала час једну час другу страну такође је изјавила незадовољство са нацртом патријарха Григорија са своје тачке посматрања. Она није могла да допусти да се призна нарочита ***бугарска народност***, нити је трпела да се којој области само име ***бугарска*** дâ, слутећи у томе зачетак политичне самоуправе Бугара. Порта је у тима националним аспирацијама Бугара гледала и видела још и подстицај од стране Русије. И тако је и тај лепи нацрт, не задовољивши ни једну заинтересовану страну, био судбе ранијих покушаја измирења, да оде у архиву Ну главне основе у овом патријаршијском нацрту послужиле су као полазна тачка за даљи рад на остварењу бугарске црквене самоуправе, како самим Бугарима, тако и искреном и енергичном њиховом заштитнику, руском посланику генералу Игњатијеву. —

Бугари огорчени развлачењем решења црквеног питања упуте на крају 1867 год. у ***Петроград*** два своја депутата, ***Георгијева*** и ***Шопова***, да моле Русију за помоћ и заштиту бугарском народу, да се ослободи не само од Фанара већ и од турскога.

ига. Депутати су изјавили царској влади, да им је *Србија* обећала помоћ у новцу, оружју и муницији, и да ће им она одредити време и план устанка противу Турске, само да их још и Русија у тој намери помогне. Руска влада изјавила им је, да је Русија заузета својим унутрашњим реформама и да није готова да их у борби потпомогне; зато је Бугарима саветовала да борбу одложе до повољнијих прилика. У питању црквене распре са Грцима петроградски кабинет није одобравао што се Бугари у овом питању на Порту обраћају, и саветовао је изасланицима, да се у интересу православља непосредно са Патријаршијом споразумеју и њене предложене уступке приме. Исте савете дао им је и знаменити московски митрополит *Филарет*, изјавивши да руски Синод не може да се прими службеног посредовања у овој унутрашњој размирици, која се је у крилу Велике Цркве изродила.

Савети руски имали су донекле свога дејства. По настајавању генерала Игњатијева патријарх Григорије почео је да попушта захтевима умереније бугарске странке, којој је био на челу митрополит *Пајсије*. Порта дозна за овај обрт, и бојећи се да не дође до споразума између Грка и Бугара, који јој особито у том часу, кад је на *Криту* опет букнуо устанак, није никако ишао у рачун, — она сама наговести Бугарима, да ће им дати више него што им је Патријаршија нудила, и да ће их признати као засебну народност

(милет). Султан, да покаже особито расположење према Бугарима, пошље на поклон њиховој цркви у Цариграду еванђеље са царском тугром (турским грбом).

Ово благовољење турско Бугари сад употребе као средство да од Патријаршије час пре изнуде пристанак на нацрт митрополита Пајсија. Овај нацрт био је у суштини исти као и онај патријарха Григорија, са малим изменама. Он је још садржавао одредбу да и *смешане* епархије дођу у „Бугарски Црквени Округ“, у којима би епископ био од оне народности, која у епархији саставља већину, а за *мањину* да се из ове поставља *хоро-епископ* као његов помоћник. Али сад се Фанар овоме нацрту јако успротиви. Грци изјаве да је и само увођење хоро-епископа неканонско, и тако и овај нацрт Пајсијев пропадне.

Генерал Игњатијев видећи да раздражење између Грка и Бугара узима све веће размере, и да оно може да буде опасно и за само православље — јер је и сама Порта подстицала Бугаре на унију — обрати се у Петроград Св. Синоду да му да упуство: по коме ће руско посланство у овој грчко-бугарској међусобици обе стране корисно да се руководи. На ово је Св. Синод одговорио, да сматра себе за ненадлежна да се у ову борбу без позива патријарха умеша, пошто за сад грчко-бугарски спор има чисто унутрашњи карактер и пошто је он по томе чисто *унутрашње* питање независне Цариградске Цркве.

Руски посланик оставши овако без траженог упуства из Петрограда решио се је да ради даље на своју руку. По његовом уверењу грчко-бугарски спор, при оваким непомирљивим захтевима једне и друге стране, не може да се реши без посредовања државне власти. Зато под његовим утицајем Порта упути у почетку октобра 1868 год. Патријаршији два нацрта за решење грчко-бугарског црквеног спора са спроводним писмом, у коме је изјавила да се даље одуговлачење овог спора не може трпети, и да је државна потреба да се Бугари задовоље, пошто је Султанова жеља, да се свима његовим поданицима зајемчи слобода савести.

Нови нацрт Портин имао је ових седам тачака:

1. у целом турском царству где живе Бугари, даје им се право да бирају себи свештенике који знају њихов језик;

2. у епархијама где већину имају Бугари, за владику се поставља Бугарин и обратно;

3. у Цариграду ће становати бугарски главни митрополит, који ће са Синодом водити бригу о црквеним потребама Бугара;

4. бугарске митрополите и епископе бира бугарски црквени сабор, а избор потврђује патријарх, чије име ови спомињу у црквама;

5. изабрани владика утврђује се на своје звање Султановим бератом;

6. у местима где су столице епархија, заседаваће епархијски савет, састављен по назначењу дотичног владике;

7. бугарски Синод израдиће на овом основу црквени правилник, који ће се поднети Порти на одобрење.

Патријаршија још није ни проучила овај нацрт а Бугари су га по одобрењу Порте са спроводном њеном тескером већ по свима епархијама обнародовали. Овај смели покушај Бугара, потпомогнут турским лукавством, био је одсудан корак к оцепљењу бугарске цркве од патријаршије. Грци су држали да је ово учињено по инспирацијама руског посланика. Игњатијев опет, да ублажи гњев Грка, и да одврати патријарха од намере, да на Бугаре баци анатему, посаветује овоме да се споразуме са осталим православним црквама о сазиву васељенског сабора за решење овога питања. Патријарх је ову мисао радо прихватио, а у исто време сазвао је сабор од вишег духовенства и богослова, коме је поручио да изради против-нацрт Портиноме, који је по мишљењу његовом не само антиканоничан, већ противан и самој суштини хришћанске вероисповести, тј. самим догматима вере.

Овај нацрт фанарских богослова Бугари су обарали са не мање ауторитативним цитатима Св. Писма и Црквене Историје. Они су доказивали да се никакви догмати не руше тиме што Бугари хоће своју црквену администрацију, независну од

Цариградске Цркве, са којом желе да остану и даље у духовном јединству. Бугарски архијереји обарали су тврђење Патријаршије: да је *начело народности* противно црквеним правилима, јер од старине постоје самосталне православне цркве: Етиопа, Јермена, Грка, Руса, Грузина итд. А правило 34-то св. апостолâ изречно прописује да „епископи сваког народа морају да имају за старешину првога између себе.“

На крају, у своме одговору Бугари су изјавили, да Васељенски Патријарх може да призна независност бугарској цркви сам без васељенског сабора као што је то признао црквама Руској и Грчкој. Интересантно је, да се Бугари у својим захтевима за самосталном црквом не позивају нигде на историјско право, које су до 1767 год. у црквеној управи имали, јер су знали да је то право тад било само фиктивно, и да оно у тадашњим границама не би могло да задовољи њихове садашње широке народне аспирације.

Полемишући овако са Бугарима патријарх, следујући савету генерала Игњатијева, упутио је окружницу на све самосталне православне цркве, у којој је изложио ток црквене распре са Бугарима, и узроке са којих не може да задовољи њихове претенсије, које сад отворено и турска влада потпомаже. Зато да се овај спор реши патријарх предлаже самосталним црквама да се сазове васељенски сабор.

Одговор руског Св. Синода није био категоричан, и зато није задовољио ни Грке ни Бугаре. Напротив он је изазвао раздраженост противу Руса и полемику у обадва табора. Грци су нарочито огорчени били на Русију, што је она систематски подржавала народне тежње код свију подјармљених народа на Истоку, јер су у томе они видели особите симпатије према једнокрвним словенским народима, а нерасположење према јелинизму. Бугари пак били су незадовољни што им Св. Синод не одобрава да се сами без благослова патријарховог од Вел. Цркве одвајају, и ако је одговор Синода у ствари био врло повољан за њих. — Св. Синод изразио се је противу сазива васељенског сабора из бојазни, да се у лону Велике Цркве не изроди расцеп; а жеље Бугара изјављене Патријаршији оценио је као умесне, природне и законите, које би Његова Светост патријарх и по својој пастирској дужности требао по могућству да задовољи.

Одговор митрополита српског Михаила одликовао се је својим мирним и јасним тоном. Српски архијереј изјављује васељенском патријарху саучешће, што су се у Божје дело умешале људске страсти, те је тако црквено питање пренесено на политично земљиште. Што се црквене администрације тиче Митрополит је изјавио мишљење: да се она према потреби може мењати без повреда њених канона. О спору грчко-бугарском он се је изразио да је правилно решење

могућно само путем непосредног споразума заинтересованих страна, давши Бугарима за право што желе да имају своје архипастире из своје средине.

Остале независне источне цркве у одговорима својим, уз пристанак да се сазове васељенски сабор. све су унапред осудиле бугарске захтеве. Тако су се у овом питању унапред јавно истакла супротна мишљења између грчких и словенских цркава, те је тиме и сам спор добио више *националан* карактер. Очевидно је, да би при оваким расположењима грчких цркава, које би у решавању имале већину, бугарска ствар на васељенском сабору са свим пропала.

После овог неуспеха патријарховог, да ствар упути на решење васељенском сабору, Порта опет посредује и одређује мешовиту комисију из мирских људи: од три Бугарина и три Грка са задатком да пронађу начин споразума између обе завађене стране. Патријарх је одрицао значај комисије, пошто није била састављена из духовних лица, а Бугари су опет незадовољни били што се посао њен ваздан отезао. И да се посао комисије још већма отежа, појавила се неочекивано још једна нова компликација. *Српско Намесништво* поручило је своме агенту у Цариграду, да истакне права Србије на *Пећску* и *Охридску* Патријаршију на случај, ако се ове оделе од Велике Цариградске Цркве. Грофа Игњатијева стало је много труда и муке да убеди српску

владу, да је неугодно време изабрала за овакву изјаву, која би с једне стране породила сумњу код Порте, а с друге би довела до раскида са Бугарима. И гроф је Игњатијев у овоме потпуно успео. Предаја изјаве Намесништва задржана је све докле није изашао берат о оснивању Бугарске Егзархије; — па и то је извршено само у *вербалној* форми, од чега Патријаршија није могла да учини никакву употребу.[4] Порти од стране Србије тад нису никакве представке у овом смислу учињене.

Одстранивши овако могуће компликације, које би природно произишле од стављања на дневни ред и српског црквеног питања, гроф Игњатијев живо се заузео да се посао комисије опет не осујети. Он је с једне стране Бугарима саветовао да треба у својим захтевима да су умеренији, и да се задовоље у главноме са каноничним устројством Бугарске Цркве, а број и границе епархија долазе на друго место, што се при бољим приликама може да надокнади. С друге стране руски посланик наваљивао је на Великог Везира да започети посао што пре сврши, јер би нов неуспех могао изазвати озбиљне немире у Бугарској и потребу сазива васељенског сабора, што ни једно ни друго Порти никако у рачун није ишло. Велики везир *Али-паша*, убеђен овим разлозима, узме сам председништво у комисији, и

[4] Види прилог 4.

после неколико седница испало му је за руком да се постигне споразум, који је, после дугогодишње борбе, бар Бугаре у главноме задовољио.

Главне основе нацрта у комисији израђеног састоје се у овоме: „Оснива се засебна Бугарска Црква, којој стоји на челу Бугарски Егзарх као председник бугарског синода. Егзарх се поставља царским бератом. У цркви егзарх спомиње патријарха, који се иначе не меша у бугарску црквену управу. Под егзархију долазе све бугарске епархије, а смешане овако су распоређене: Патријаршија задржава Варну, Мисиврију, Анхијало и Сизопољ у Варценској епархији; Једрене и јужни део Тракије, и Солун у Македонији. Бугарима се уступа Кукуш, епархије Воденска, Могленска, Струмничка — северни део епархије Мелничке. Битољ да остане под Патријаршијом, а околна села са Прилипом да образују бугарску епархију. Велес, Скопље, Приштина, Самоково и Неврокоп да потпадну под Егзархију, као и град Охрид. Засеоци и села око Преспанског Језера и места насељена Цинцарима, затим Серез и Драма да остану под Патријаршијом. Егзарх са синодом становаће у Трнову или Охриду.

При свем настојавању руског па и грчког посланика патријарх се и на овај нацрт није сагласио. Он је био противу оваког раздела епархија; тражио је да се берат за егзарха преко Патријаршије спроводи и да Егзархија патријарху плаћа 100.000 гроша, место предвиђених 30.000.

У овој опозицији патријарха је подстрекавала велико-грчка пропаганда, а продужени раздор у крилу православне цркве ишао је на руку и унији са Римом, па је и с те стране подстицан.

Услед ових нових тегоба од стране Фанара дело споразума опет је застало. Патријарх измучен непрекидном борбом решава се да дâ оставку, ну сложном настојавању Али-паше и генерала Игњатијева испало је за руком да га од тога одврате, јер би при новом патријарху ствар опет застала и могла би узети још гори правац. Уклонивши тако патријаршијску кризу руски посланик сад навали на Порту, да се она опет у ствар умеша, али не више као посредница већ као судија, да својим сувереним решењем обавезним за обе спорне стране, учини крај овој грчко-бугарској међусобици. Порта се на овај корак реши, и тако ферман о Егзархији, у последњој својој редакцији, буде израђен у септембру 1869 године.

И у последњој овој фази, под утицајем Фанара — и из бојазни Порте да службено призна бугарску народност — ствар је опет застала била. То је изазвало понова молбе и жалбе, — па и претње упућене на Порту из целе Бугарске. У поткрепљењу ових петиција опет се у помоћ јавља неуморни руски посланик генерал Игњатијев, који навали на Али-пашу да потписани већ ферман о Егзархији обнародује. Велики Везир најпосле и то учини, — и 28 фебруара 1870

године он преда службено ферман у руке изабраној бугарској депутацији.

Од тога дана *Бугарска Егзархија* слави своје постање, тад је положен и камен темељац будуће независне Бугарске. У то је тврдо био уверен и генерал Игњатијев, а јамачно ни умни Али-паша није се варао илузијама, да је решењем бугарског црквеног питања скинуо са дневног реда питање о политичној самоуправи Бугарске. —

II

Ферманом Султановим решено је питање о црквеној бугарској самоуправи само између Порте и Бугара, али не и између ових и Патријаршије. Грчко-бугарски спор о Бугарској Егзархији прешао је у другу фазу, у којој све више почиње да прима учешће и наша отаџбина. За ово учешће архива српског посланства у Цариграду даје нам драгоцен материјал. Овај материјал истина је једностран, јер он садржи само радњу српског заступништва у Цариграду у овоме питању. Ни једног акта тамо нема по коме би се могла ценити сама директива из Београда у црквеном питању. У недостатку тога она се логично мора да изводи из посланичких извештаја. За сад се мора претпоставити, да ови одговарају упуствима, жељама и намерама саме српске владе.

Један акт наше владе онога времена у црквеном питању који нам је за сад познат то је оно писмо од 11 марта 1869 године, које су нам најпре „Отаџбина“, а не давно „Ускок“ и „Српска Застава“ донели. Како се баш са тим актом и

ова акција нашега заступништва у Цариграду у овој новој фази црквеног питања почиње, то ћемо њиме и почети даље саопштавање докумената, који нас толико интересују. Они сами по себи довољно јасно представљају ток догађаја, да смо сматрали за излишно да се у ма какво коментарисање упуштамо.

* * *

1. — Упут отправнику послова кнежевско-српског заступништва у Цариграду, од 11 марта 1869 године.

Господине,

Дознајемо из ваших и других извештаја да се бугарској цркви све већи изгледи отварају, да се може од Цариградске Патријаршије одвојити, и до своје самосталне црквене управе доћи.

Познато је и патријаршији цариградској и вођама црквеног питања бугарског, какво је гледиште у овом питању заузимала влада српска, од како је оно, још 1860 јавно на среду изашло. Препоручујући свагда Хришћанима на Истоку јединство, препоручивала га је Србија и у овом случају. Свагда се нама чинило, да би деоба цркве источне на народности слабила моћ народа, а обадравала свакојаке западне пропаганде, које често под верозаконском образином врше политичке тежње.

Разуме се, да наша жеља за верозаконским јединством на Истоку није могла дотле ићи, да се забаци сваки обзир на умесне захтеве народности. С тога је наша радња имала двојак правац. Докле смо нашој браћи Бугарима саветовали, да не иступају испод ауторитета Велике Цркве, настојавали смо код патријаршије, да се народу бугарском

не одриче народна црквена управа. Ми смо ове савете у толико пре могли давати Бугарима, што смо сами на себи могли показати пример, како се и сами нисмо хтели одрећи Велике Цркве, ма да би, по своме политичком положају, за то мање тегоба имали од Бугара, као што нам, с друге стране, није тешко било ни васељенским патријарсима, који су за ових десет година на престолу цариградском седели, доказивати: да у нашем веку већ и црквена иаука мора бити онако исто приступна и простоме народу, као и свака друга, а, да се та сврха постигне, да му се ваља обраћати језиком, који он разуме, и преко људи, који би били из средине његове; да жудња за надмоћношћу једне народности над другом, не само производи трвење међу народима, те слаби снагу њихову, него да нема ни изгледа никаква на успех.

На жалост, ми смо поодавно изгубили веру, да ће се усвојити правац, који смо ми препоручивали. Узроци, који не зависе ни од једне ни од друге стране, нису допустили, да се између њих до помирења дође, ма да су и представници најмногобројнијег православног (руског) народа у Цариграду, радили у оном истом духу, који је и нас у питању руководио.

Ако је дакле измирење између Бугара и Грка немогућно на основима, које смо ми, заједно с другим православним Словенима, сматрали као најпробитачније онда нам дужност налаже озбиљно постарати се: да се одвајањем бугарске цркве од грчке не би повредило вајкадашње црквепо право онога у Турској народа, коме Српска Кнежевина стоји на челу.

Та дужност, коју ми никад нисмо заборавили, сада је још живље изазвана расписима вођа бугарских, управљеним и на чисто српске епархије по Босни, Херцеговини и Старој Србији, у којима се народ наш позива да пристане уз бугарску цркву. О Српској Цркви, па ни о српском језику, нема у тим расписима ни спомена, као што

ћете видети из приложене копије једнога од таквих позива.

Ви ћете, Господине, и сами разумети, да жеља српске владе, да се Бугарима признаду умесна права, не може дотле ићи, да се напусте наша права народна.

Биће вам познато, да су четири патријаршије некада постојале на Балканском Полуострву: Цариградска за грчки народ, Пећска за српски, Трновска за бугарски, а Охридска, да је по праву завојевања, долазила некад под бугарски, а некад под српски, но најпосле — и ово заслужује особиту пажњу — да је подлегла отоманској надмоћности као Српска имовина. Биће вам такођер познато, да Пећска и Охридска патријаршија нису у другој половини прошлога века укинуте, но и сада гласе по цариградским књигама, као просто придружене Патријаршији цариградској, која у њино име, и дан данашњи, и нарочити годишњи данак плаћа царској благајници. То ћете све најјасније видети из берата, издатог Његовој Светости, патријарху Кирилу у 1855 години, а тако исто, ту ћете наћи и које су изреком епархије зависиле од Цариградске, које ли од Охридске а које од Пећске питријаршије.

Пошто се сад опет ради о томе, да се једна од тих патријаршија, а имено бугарска, одвоји од задруге, ту само може бити реч о оној које надлежност не подлежи никаквој сумњи, а то је Трновска. Уступањем сваке друге бугарској цркви, настало би питање: да ли се стара српска тековина не преноси, као патримониум на оне, којима не припада ни по црквеној повесници, ни по правима Српског Народа на Источном Полуострву.

Ако се, дакле, заиста сад хоће да обнови црквено право бугарско, то се и Србији даје основа, да тражи обновљење истога права, за сав Српски народ, и по томе требало би да све епархије по некадашњим Српским провинцијама дођу у област поглавара већ признате Српске Цркве у Кнежевини.

Но, докле се год не би могло остварити ово незастариво право Народа Српскога, дотле је желети, да некадашње Епархије његове и даље остану у задрузи са патријаршијом цариградском. У том случају, Његова Светост радила би и у интересу цркве и народа само тако, кад би му од сад слала искључиво духовне пастире, који би били пореклом Срби, како би се с духом и користима српске Народне Цркве подударили. То би желели Његовој Светости живо на срце метнути, као најбоље средство, да задруга Српске Цркве с патријаршијом цариградском буде мирна, докле год буде суђено да траје.

Намесништво Књажевског Достојанства препоручило ми је, Господине: да вам предозначене назоре доставим, да би их ви првом приликом изложили Његовој Светости, која ће, уверени смо, увидети њихову основаност, као год и интерес цариградске патријаршије, да их с нама заједно брани.

Примите итд. итд.

Д. Матић с. р.

2. — Цариград 11 априла 1869.

Господине Министре,

Ваше писмо од 11 т. м. још нисам прочитао Његовој Светости патријарху, по савету руског посланика, почем није ништа дефинитивно решено било за бугарску цркву, па би наш корак преран био и могла би га како патријаршија, тако и порта на своју корист употребити, а у исто време нас с Бугарима завадити.

Јуче, кад сам био код генерала Игњатијева, рече ми да је све своје силе употребио и склонио Али-пашу, да се бугарској цркви даде аутономија са Синодом, који ће пребивати у Трнову. Али-паша хтео је да синод буде овде у Цариграду, но генерал га је одвратио, рекавши му, да

би се онда морао сазвати васељенски сабор да то реши, — па почем Али-паша није рад да се сабор сазива, то је се склонио да Синод буде у Трнову.

Које ће епархије дати бугарској цркви, још се не зна и генерал мисли, да ће се дати све епархије старе трновске патријаршије, а можда и која епархија од охридске патријаршије.

Генерал је звао себи бугарске епископе и питао је како могу они претендовати на српску цркву? Они су му одговорили, да је ту погрешку Чомаков учинио без њиховог знања.

Ово бугарско црквено питање решиће се ово који дан, но ако се до Ускрса и до одласка генераловог ништа не реши, онда ће остати као што је и било, јер је Али-паша сад попустио руском посланику, а овај је опет рад то свршити пре свога одласка.

Ваш понизан слуга,

М. М. Богићевић с. р.

Примедба. Још миробубиви патријарх *Софроније* желећи да задовољи Бугаре — а да им опет не да епархије у Тракији и Македонији — покушао је да то учини на туђ рачун и предлагао им је сву Босну и Херцеговину, да са тим чисто српским земљама образују једну *Бугарско-Босанску* црквену област. Бугари су ову понуду примили и у доцнији свој предлог — од 9-ог априла 1866 године — у област Бугарске Цркве унели су *све* српске епархије у Старој Србији, Босни и Херцеговини. Ну примајући ову патријаршијску понуду они се зато ипак нису одрекли смешаних епархија у Тракији и Македонији. Овај предлог бугарски потписао је не само Чомаков већ и браћа Тапчилешпеви, д-р Стојанов, Кечоглу, Камбуров, Х. Геров и Добровић.[1]

Ово су епархије, које су Бугари тад тражили: трновску, пловдивску, софијску, видинску, рушчушку, скопљанску, ломенску, дебарску, велешку, ћустендилску, нишку, самоковску, силистријску, преслав-

[1] Види протокол патријаршије „περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Ζητήματος“ од 1866 године.

ску (Шумлу), варненску, кастеријску, врачанску, пиротску (нишавску), ловчанску, сарајевску, мостарску, зворничку, пољаничку, призренску, једренску, битољску (пелагонијску), преспанску (охридску), струмничку, воденску и анхијалску.

3. — 18 априла 1869.

У вези са горњим заступник извештава да се до овог резултата у црквеном бугарском питању дошло по мњењу комисије, коју је Вис. Порта одредила:

1. Да овде у Цариграду буде један митрополит бугарски са још три епископа, као шеф бугарске цркве;

2. Да митрополита рукоположи патријарх, и да се патријарх спомиње у бугарским црквама, а бугарске ће епископе митрополит рукополагати;

3. Да бугарска црква плаћа патријаршији извесну суму, коју ће они заједно са патријаршијом определити;

4. Да Бугари могу имати и један синод, ако желе, но да синод не може да буде у Цариграду, и у том случају, ни митрополит са епископима не може остати у Цариграду;

5. Да се народ пита: жели ли потпасти под бугарску цркву или остати под патријаршијом. Да се бугарској цркви даду оне епархије, где се народ изјасни за бугарску цркву. У мешовитим епархијама, где буде мајоритет грчки, онде ће бити митрополит грчки, а један епископ бугарски, а где је мајоритет бугарски, ту ће бити поред епископа бугарског и један епископ грчки.

На овај су пројекат Бугари пристали с тим, да се задовољавају да овде буде митрополит, са три епископа, и не траже синод. Патријарх је одговорио да без синода не може одговорити; да ће синод по празницима сазвати и одговор саопштити. Држи се да ће патријарх на ово пристати. —

4. — 29 априла 1869.

Нов заступник г. Јев. Грујић извештава Министра да је најпосле саопштио патријарху Министрово писмо од 11 пр. мес. и прилаже овај извештај г. Богићевића о том:

„*Г. Заступниче*,

„Данас у подне био сам код Његове Светости патријарха и прочитао му президијално писмо г. Матића од 11 пр. месеца.

„Пре него што сам писмо дао прочитати, ја сам Његовој Светости приметио, да сам исто пре неколико дана добио, но до вашег доласка нисам хтео никакво употребљење чинити. Но будући је ствар хитна, а ви нисте у стању још за неколико дана Његовој Светости се представити, то сте ми наредили, да ја овај корак учиним. Даље сам му приметио, да ја не могу боље да изразим мисли Књажевске владе, него што је у писму изложено, због чега ћу му писмо прочитати, премда на то нисам овлашћен.

„Њ. Св. патријарх, пре него му је писмо почето читати, питао ме је, могу ли му дати копију, а ја сам одговорио, да нисам овлашћен ни да га читам, а још мање да копију дадем.

„Пошто је г. Апостоловић превод писма прочитао, ја сам Његовој Светости, резумирајући садржај истога, рекао: *да се овај корак владе Књажевске у том састоји, да се са обнављањем бугарске цркве не повреди црквено право српско; да влада Књажевска жели да српске епархије и даље остану у задрузи са патријаршијом, и да молимо Његову Светост да српском народу шаље народно свештенство.*

„Њ. Св. патријарх одговорио ми је: да је писмо врло добро разумео; да је све онако, као што је у њему писано; да је све право, што се у њему каже, — но да

Њ. Св. *не може од истог употребљења да чини, нити му каква следства дати, док му се копија писма званично не саопшти.*

„Ја сам му повторио да на то нисам овлашћен, већ да ћу ту његову жељу вама доставити.“

Цариград, 26 априла.

Ваш понизан,
М. М. Богићевић с. р.

5. — 2 маја 1869.

Г. Јеврем Грујић заступник шаље извештај Министру о својој првој посети патријарху и после дугог увода о поздравима и благословима наставља:

... Патријарх рече, како је писао Митропотиту Михаилу, но да нема одговора. Заступник је на то додао да митрополит проучава питање и да ће одговорити...

„Па одмах пређе (патријарх) на Бугаре и поче се жалити на њихово захтевање.

„Ја сам желео да избегнем директне одговоре односно њихове распре и рекнем овако:

„„Пошто је Ваша Светост задовољна са Србима у Србији, и што велика црква нема од нас никакве тегобе ни узнемиравања, то је поглавито отуда, што су наши свештеници и наш митрополит и наши епископи Срби.“

„Патријарх потврди, како је доиста задовољан са Србима.

„И ја прихватим овако:

„„Кад би и у осталим српским епархијама изван Србије били постављени Срби за епископе и митрополите, ја мислим да би онда велика црква и Ваша Светост и са њима тако исто задовољна била“.

„На ово је патријарх одговорио, како су они задовољни и са српским епархијама изван Србије и није им

познато да има жалби.“ — Грујић приметио: „а да ли су они тамо задовољни?“

Патријарх одговори: Срби имају право постављања свога свештеника и они тако раде. Али еванђеље и канони не знају за разлику народа; сви православни хришћани једнаки су: Грци, Срби, Румуни, Бугари, сви су равни. Па ако би се положило за основ да за Србе буде Србин, за Бугаре Бугарин, да сваки народ буде народњак, онда би пропало јединство наше вере; онда би сваки народњак на страну тежио; показала би се застрањивања и у вери, и онда би свршили са нашим еванђељем. У поштовању свештенства главно је пазити на то, да су они, који се поставе, способни и честити и да познају језик народа у епархији, за коју се поставе. То се има и треба имати у виду. И кад гдегод има да се постави, ако народ оног предела представи великој цркви молбу за кога, који зна њихов језик и кога они желе, па био он Србин или другог народа, јамачно велика црква неће тако непаметно урадити, да им не уважи молбу. Али да се постави за правило, да се за сваки народ поставља народњак, то би било противно канонима.

На примедбу патријархову, да не разуме српског посланика шта хоће: да ли да Србе за владике поставља, или лица — што би имао право — која језике народа знају, посланик је мислио да мора овако одговорити:

„Не велим да треба какве основе полагати, нити какву санкцију за њих издавати. Него поводом незгода, које поменусте, да се великој цркви чине, а на основу искуства, које имамо отуда, што од епархија са српским свештенством и српским старешинама цркве немате никакакве незгоде, и што је са таквим народним свештенством народ много сигурнији од свакојаких пропаганда које видите да се од свуда и свакојако чине, и што народ са народним свештенством много тврђи и сталнији остаје у свако време и против сваког искушења у свези са великом

цркевом, као што је ето јасно доказано са епархијама у Србији, ја мислим и зато велим, да би се све то постигло и тако сигурно и у оним српским епархијама изван Србије, кад би се и тамо Срби постављали за епархијске старешине.

На ово Њ. Светост оћута, — и опрости се са изјавом, да ће српски посланик радити не само у корист отачаства и хришћана Срба, већ и у корист свију хришћана.

6. — 13 маја 1869.

У враћеној ми посети у недељу (11 т. м.), патријарх, разуме се, није волео да се разговор окрене о српским епархијама изван Србије, а ја опет желео сам да се не почиње о грчко-бугарској распри. И тако ни о једном ни о другом није говорено. — — —

7. — 20 маја 1869.

Заступник министру јавља да је добио послати му одговор Митрополита Михаила на патријархово писмо, у смотрењу питања црквеног, и патријарху по драгоману послао, заједно са преводом.

Примедба. Покренуто питање о српској цркви у Турској са опозивањем из Цариграда г. Јеврема Грујића са свим је напуштено. Тек са доласком новога заступника, г. *Филипа Христића*, у септембру 1870 год. Српско Заступништво у Цариграду почиње опет живље у ствар да улази, али и то не самостално, већ више уз руског посланика Генерала Игњатијева, а овај — као што смо напред видели, и као што ће то ниже и наша документа утврдити — радио је искључиво за Бугаре.

8. — 11 марта 1870.

Заступник шаље берат о установљењу *бугарске егзархије* на бугарском језику (има га у зборнику зак. отом.).

На крају писма јавља да је патријарх упутио, по поводу бугарске егзархије, писмо великом везиру, у коме је разложио, да турска влада, као мусломанска, не може решавати питања, која се тичу хришћанске вере.

9. — 27 јануара 1871.

Заступник Ф. Христић министру. — На крају дугог извештаја (највише о лондонској конференцији) додаје ово:

„Бугари се показују врло захвални гну Митрополиту, и задовољни су са његовим одговором. Чомаков још са једним Бугарином, били су код мене да ми то изјаве, и молили су ме, да им се дâ један препис од писма г. Митрополита, но ова жеља остала им је неиспуњена из призрења, које мислим треба да имамо према св. патријарху. Патријарх, каже ми генерал, с нестрпљењем чека одговор из Русије, па ће тада одсудан корак учинити. — И Бугари сад спремају циркулар на све независне православне цркве, да са свога гледишта рашчисте питање бугарско.“

10. - 3 фебруара 1871.

Између осталог заступник јавља да је био код патријарха, те опет тражио да се митрополит *Дионисије* уклони. Сад додао да се *Агатангел* у Босну врати. „Патријарх није на овој посети ни речи о писму митрополитовом споменуо, нити о бугарском питању.“

Посланик шаље и писмо онд. црквеног бугарског одбора за г. митрополита; таква су писма послали и другим независним православним црквама.

11. — 17 фебруара 1871.

При крају извештаја заступник додаје да је патријарх депешом позвао Дионисија, а народ нека пошље изасланство, које би тужбу поднело.

За тим додаје, *како су бугарски изасланици за устројење цркве бугарске и бирање егзарха већ овде.*

12. — 24 фебруара 1871.

При крају писма заступник додаје:

„Јуче је свечано отворен сабор бугарски у Ортакеју. Но редовне седнице отпочеће се за који дан... Кандидати за егзарха су *Панарет* филипопољски и *Антим* видински“.

13. — 3 марта 1871.

„До који дан чућете сигурно да патријарх није више на столици патријаршијској. Прошле недеље св. отац био је у великој неприлици због једног писма, што је Али-паши писао.“ — У том је писму по закључењу св. синода патријарх захтевао да се бугарска скупштина распусти и да се допусти сазив васељенског сабора. Али се ово не учини. Патријарх је поднео оставку и тражио одговор за 15 дана. Вел. везир вратио је писмо патријарху са поруком да оставку може поднети без мотивације, јер се оно опозвати не може што је царским ферманом наређено. — —

„Бугарски сабор почео се занимати претресом свога црквеног устава, с којим ће, може бити, скоро бити готов. Но Бугари су се доста забринули због корака, који је св. патријарх учинио.

„Они држе да би њихова народна ствар доста јак удар претрпела, ако би се оставка патријархова још сад уважила. По уставу њиховом, они су обвезани, да о избору свога егзарха известе патријарха и замоле га за благослов. Ако патријарх тада буде на столици, од две ствари једна мора бити: или ће патријарх свој благослов егзарху дати, или ће га одрећи. Но и у једном и у другом случају ствар би се окончала, и црква би бугарска добила своје устројство и почела аутономно радити. Али

ако за време избора егзарховог не би било патријарха, синод би патријаршијски с пуним правом, не предсуђујући ни мало ствар, упутио Бугаре на стрпљење, док се нови патријарх не изабере, а међу тим, Бугари веле, Грци би избор одуговлачили и свакојаке би сметње чинили да Бугарима нашкоде.“ —

14. — 10 марта 1871.

На крају дугог извештаја (о железници) — „Сабор бугарски још није готов с устројством цркве бугарске, али је међу тим приступио избору 4 кандидата за достојанство егзарха и поднео их Порти на одобрење. То су: *Иларион* ловчански, *Иларион* макариопољски, *Антим* видински и *Панарет* филипопољски. Порта има право да половину искључи; од оне друге двојице сабор ће једног изабрати и поднети великом везиру на одобрење. Кад Порта избор потврди, тада ће сабор молити патријарха да благослови изабраног егзарха. Ако патријарх то учини, онда ће бугарско питање бити свршено; одрече ли свој благослов, тада ће се бугарска црква коначно одвојити од велике цркве, и биће са свим за себе.“ —

15. — 17 марта 1871.

На крају извештаја заступник додаје:

— „Јуче је приспео патријарху и одговор синода руског. Одговор је у оном истом смислу, као и одговор нашег г. Митрополита. Синод руски даје право Бугарима, не одобрава ферман царски, и одсудно је противан сазивању екумен. сабора. Између осталих узрока, због чега је синод противу сазивања екумен. сабора, стоји и ово: Грчке независне цркве напред су се изјасниле против Бугара и пристале на екумен. сабор. Словенске независне цркве томе ће бити противне. Шта би онда из тога иза-

шло? Ништа друго до поцепаност између Словена и Грка а то би било опасно и штетно у многом обзиру. Г. *Ону*[5]. каже, да је патријарх био поражен и крајње ожалошћен овим одговором. Ништа ми, казао је патријарх, не остаје друго, но да сад, више него икад, настанем да се са овог места уклоним.“ —

16. — 23 марта 1871.

На крају извештаја:

„Али-паша поставио је једну мешовиту комисију да промисли о начину, како би се црквено питање бугарско решило без сукоба са Великом Црквом. Између осталих у тој је комисији Гаврило-ефендија, члан државног савета. Бугари чине се свему томе невешти, и продужавају мирним начином претрес свога црквеног устројства. У осталом, ни једна ни друга страна не надају се, да ће ова комисија доћи до повољна резултата. А и кад би се чланови њени на какав начин сагласили, ко зна би ли Бугари и Грци на то пристали, пошто комисија ова није састављена услед међусобног договора и пристанка дотичних страна, но мимо њих.“ —

17. — 16 априла 1871.

Заступник извештава, како су Бугари врло незадовољни са назначењем мешовите комисије. Мало има изгледа на измирење између Патријаршије и Бугара. „Камен спотицања овом споразуму јесу епархије македонске и тесалијске. По ферману царском они предели у овим провинцијама, где су Бугари у већини, припадаће егзарху бугарском и ту ће бити бугарски епископ; а где о тој већини буде

[5] Г. Ону био је тад I драгоман у руском посланству а сад је посланик руски у Атинама.

сумња и спор, онде ће се оставити гласању становника, па да буде онако како се већина изрази. Патријарх, кажу ми, у почетку није никако пристајао да буде и једна бугарска епархија у Македонији и Тракији, а сад би већ склон био, да сам одреди, колико да буде бугарских епархија у једној и другој провинцији. Ово је главно питање што раздваја патријарха од Бугара. Кад би Бугари у том попустили, мисли се да би се друга питања као споредна лакше расправила. Но Бугари веле: нећемо да попустимо, што немамо вере да би Грци искрено поступали, и што би то причинило највеће незадовољство међу Бугарима у Македонији и Тракији, и натерало би их на унију пре него да пристану да од јако буду под грчким епископима. —

NB. На крају извештаја заступник додаје, како је Султан добио највећи руски орден Св. Андреје, а тако исто да је добио велики руски орден и Али-паша и још многи турски великаши. Ова велика и многа руска одликовања израдио је Генерал Игњатијев, кад је сад био на одсуству у Русији.

18. — 21 маја 1871.

Између осталог заступник јавља, да је сабор бугарски готов са црквеним уставом и поднео га Порти на одобрење. Кад се одобри, онда ће се поднети кандидати за избор егзарха. Егзарх ће се и чланови синода (њих је четири) бирати на четири године. Велики савет састоји се из 5 синодалних архијереја (егзарха и четири владике) и још пет светских. Није утврђено где ће егзарх и синод седети.

19. — 25 маја 1871.

Заступник извештава:

Пошто је Бугарима дато на знање, да Порта ни за неколико месеци са одобрењем њиховог устава неће бити

готова, то је отишла ономад једна депутација код Алипаше, да му изјави да не могу и не смеју у народ севраћати, ако Порта бар међу тим егзарха не потврди. Алипаша обећа поднети министарском савету предлог за потврду егзарха, но под условом ако му Бугари обећају и ако може министарски савет уверити да ће егзарх, пошто га Порта одобри, отићи патријарху да се поклони. Чујем да су Бугари дали реч, да ће егзарх зацело отићи патријарху, чим буде од Порте потврђен, а сад се од стране Порте на патријарха дејствује, да егзарха прими кад дође да му се поклони, те тако да се бугарско питање сврши. Патријарх међу тим, под теретом брига и досада, поновио је молбу о оставци.

20. — 28 маја 1871.

На крају извештаја додаје:

„Што се бугарског питања тиче, у савету министарском решено је да се избор егзарха одложи, докле се најпре не види какав је устав црквени.“ —

21. — 15 јуна 1871.

Извештава да је оставка патријарха Григорија уважена. Па даље:

„Бугари су настали живо да им Порта егзарха одобри, па ма шта после Грци примећавали. Неки од њих казаше ми, да им је једно високо лице обећало да ће ових дана Али-паши говорити и старати се да га на то склони.“ —

22. — 29 јуна 1871.

У овом извештају, као у више ранијих, заступник јавља како је радио код Патријаршије да се митрополит *Дионисије*, који је међу тим из Босне дигнут, тамо више не враћа. Рекло би се да је питање о српској цркви сведено било на питање — о злополучном Дионисију.

23. — 27 јула 1871.

Заступник јавља:

„Прошлог петка предали су Бугари на Порти превод свога црквеног устава, а уједно и молбу да им се допусти да свога егзарха изберу и поднесу Порти на одобрење, пре него што се разиђу.“ —

Доцнијим писмом заступник извештава да је 25-ог августа умрьо велики везир *Али-паша*, а на његово место постављен *Махмуд-паша*, кога су сматрали за русофила. —

24. — 7 септембра 1871.

За патријарха изабран је бивши патријарх *Антим*, старац од 80 година, за кога држе да ће бугарску ствар брзо решити. —

Доцније заступник извештава да нови патријарх још није уведен у дужност. Све је већи изглед, да ће он једини кадар бити да црквено бугарско питање реши. Ту неки дан ишле су да га походе све бугарске владике, које је св. патријарх врло озбиљно примио, изљубивши се са свима. После тога отишла је и једна депутација од стране представника бугарских, коју је такође врло лепо примио.

25. — 24 септембра 1871.

Заступник јавља, како је ономад учинио прву посету новом патријарху Антиму, и како се том приликом користио, да моли да се митрополит *Дионисије* у Босну не враћа.

26. — 28 септембра 1871.

Заступник извештава:

„Патријарх је позвао себи једну бугарску депутацију, да се заједно посаветују о начину како да се реши питање бугарско. Патријарх Антим, веле, најбољим је жељама задахнут што се тиче измирења са Бугарима; ако и од њихове стране буде такво исто расположење, онда се може добром резултату надати. —

27. — 27 октобра 1871.

На крају извештаја заступник додаје: како је на састанку бугарских делегата код патријарха дошло скоро до повољног резултата, но претеране претенсије Бугара биле су узрок, те су се разишли врло огорчени и незадовољни. Патријарх је пристао на 11 епархија чисто бугарских (на број, чујем, већи него у Султановом ферману), но Бугари су тражили и Тракију и Македонију до самога мора. Генерал Игњатијев нада се, да ће и једну и другу страну довести до неке трансакције.

28. — 3 новембра 1871.

„Бугарско црквено питање није прошле недеље никакав корак к решењу каквом учинило. За прошли петак био је опет заказан састанак у Патријаршији, и то у самом синоду, између Бугара и Грка. Но патријарх искључи из овог састанка владику Илариона због тога, што је искључен из цркве. На то се друге бугарске владике наљуте, те не хтедну ни они отићи на састанак. Били су само световни представници бугарски, али они нису могли ништа уговорити, те тако ни на том састанку не буде ништа закључено. Питање, које још раздваја Бугаре од патријарха, тиче се епархија македонских и тракијских. Бугари

тражe у овим покрајинама око 14 епархија. Генерал Игњатијев мисли да предложи патријарху средњи број, с којим, нада се да ће и Бугари бити задовољни. Ови сада криве више Грке, поданике јелинске, што не могу да се са патријархом сложе, него и самога патријарха, јер Јелини хоће да у Македонији остану чисто грчке епархије, плашећи се елемента словенског, који би им могао временом спречити остварење велике њихове идеје.“ —

29. — 10 новембра 1871.

„Сад само до Бугара стоји, па да се црквено питање њихово реши. Патријарх је склон на концесије, али требало би и Бугари од својих претенсија да попусте, на пр. да не ишту да у Македонији буде 11 епархија чисто бугарских, но да се с мањим бројем задовоље. Старији људи међу Бугарима, и то баш они, који су највише радили у корист цркве бугарске и највише мука тога ради претрпели, на пр. епископ Иларион између осталих, пристају уз патријарха и склони су да се измире, али млађи нараштај хоће све или ништа.“ —

У синоду још није ништа решено да се митрополит Дионисије из Босне премести.

30. — 24 новембра 1871.

„Бугарско питање још се никако не помаче, у пркос оним лепим изгледима и надама, које су нас обузимале при ступању на престо новога патријарха. Има без сумње кривице до Бугара због њихове тврдоглавости, али и патријарх је од неког времена сувише ћудљив постао. Мени и генералу обећава, да ће попустити и да ће Бугарима више дати, но што им је царски ферман дао, али њима ништа не казује, већ хоће најпре од њих да чује, на шта

су склони да пристану. Бугари опет веле, да они не смеју од народа први да изиђу са попуштањем, па тако све још стоји у пређашњем стању. Патријарх је обећао генералу да ће Бугарима уступити још Скопље, веле и Охрид; генерал се пак нада да ће још моћи ишчупати и Прилип, Неврокоп и Кукуш, и звао је баш данас неколико Бугара да их склони да на то пристану. Ако и патријарх то исто Бугарима саопшти, онда је готово извесно да ће они пристати. Али после тога изродиће се друга тако важна тешка питања, да је лако могуће да због тога сав овај договор падне. Бугари неће да чују за велика плаћања Патријаршији. Највише што би патријарху годишње одсеком плаћали, било би 100—150.000 гроша. Но патријарх спрема се да им натоваря на леђа нешто од дуга Патријаршије, који износи 18 милиона гроша, и после да иште годишње од сваке фамилије по један или два гроша, на што Бугари неће никад пристати.“

31. — 8 децембра 1871.

„Бугари су послали једну депутацију великом везиру, да му каже како стоји њихово питање са Патријаршијом. Нарочито жалили су се великом везиру, што патријарх тражи од њих да се одреку 10. тачке фермана, где стоји да ће се остале епархије у Бугарској и Македонији предати егзарху само у том случају, ако би се сви или двe трећине становника изјаснили да хоће бугарске владике.“

32. — 15 децембра 1871.

„Питање бугарско опет даје изгледа и наде да ће се брзо свршити. За сад, чујем, застало је само за варош Филибе, од које патријарх не даје више, но само неколико улица, а по ферману царском требало би половина да припадне Бугарима, а половина Грцима. Бугари траже по

ферману. Мимо фермапа патријарх је дао Бугарима половину Охрида и још нешто.“

33. — 5 јануара 1872.

„Ствар бугарска била је са свим стала за неко време, но генерал ју је од прекјуче наново покренуо, учинивши нове кораке како код патријарха, тако и код Бугара.“

34. — 12 јануара 1872.

У целом извештају г. Христић излаже догађај у Фанару: како су у очи Богојављења Бугари у великој масп (око 200) отишли патријарху са владикама Панаретом и Иларионом и с Чомаковом да траже дозволу, да сутра у својој цркви у Фанару служе; како је патријарх под пресијом у невреме ноћу сазвао синод да реши; како синод није хтео под пресијом да ради и што није био потпун; како је патријарху у помоћ дошла војска; како су сутра-дан ове бугарске владике ипак свечано одслужиле службу са благодарењем Султапу и по улицама правили демонстрације у здравље Султана и великог везира, који су им повластице дали, итд. Патријарх се Порти на овај догађај жалио и тражио да се непокорне владике у Трапезунт сургунишу. Порта не одобрава поступак, али саветује умереност, итд. — „Ја сам ономад, у недељу, код Сервер-паше казао Панарету, Чомакову и Стојановићу, да је поступак њихов сажаљења достојан, да ће то ствар њихову, бојим се, компромитовати и пријатеље њихове јако ожалостити. Тако исто према њима изражава се и Генерал Игњатијев, но и један и други продужићемо заступати народну ствар као и до сад.“

35. — 19 јануара 1872.

Заступник извештава о посредовању Порте (преко мустешара), да се узбуђење у Патријаршији због догађаја

богојављенских утиша; да је тога ради синод држат, који је одбио свако измирење са Бугарима, већ је тражио да се бугарске владике, које су на Богојављење служиле, анатемишу; да се световни одавде протерају; да се скупштина њихова у Ортакеју растури, а црква бугарска у Фанару затвори. — „Па предвиђајући од тако велике строгости опасне последице за цркву и веру нашу, генерал и ја дејствовали смо прво да бугарске владике склонимо на покајање и тражење опроштаја, а свет. патријарха на помиловање, или бар на много блажу казну према грешницима. Ми смо до прекјуче, у понедељник, надали се да ће заузимање и делање наше код обе стране доћи до неког резултата, јер смо макариопољског већ на попуштање склонили били, а о ловчанском готово нисмо ни сумњали да ће се првом придружити. Што се св. патријарха тиче, он је брзо одустао од идеје анатемисања, но пошто нам није могао дати уверење да ће код синода успети за помиловање, макар шта владике бугарске учиниле, ми смо га у последњем часу молили, да бар коначно закључење синода одложи до четвртка или петка, надајући се да ће дотле време и околности бољем и блажем решењу склонити поглаваре грчке цркве.“

„У суботу, после седнице синода, састанем се наново с патријархом, који ми саопшти да је у синоду једногласно закључено, да се владике бугарске, заједно са свештеницима, који су с њима служили, екскомуницирају, али да закључење није коначно постало и да се нада да ствар до четвртка развуче. То исто уверење дао је св. патријарх и Генералу Игњатијеву. Сутра-дан, у недељу, имала је бити нова седница. У понедељник пре подне извести ме генерал да је закључење синода извршено и екскомуникација владика бугарских свечано у цркви бугарској још тога јутра оглашена. Закључење синода поднесено је патријарху у недељу у 9 сахати у вече. Ова околност довољно засведочава, под каквом је пресијом

био 80-то-годишњи старац, и како је морао уступити навали целога синода. Овај акт обнародовао је патријарх бугарском народу једном енцикликом."

„Поступак бугарских владика, г. министре, достојан је на сваки начин највећег сажаљења и најстроже осуде. Њиме је достојанство цркве наше повређено; светиња догме и канона обезуважена. Црква и вера православна понижена је ударом, који су јој на најосетљивији начин нанели баш они, који су и пред Богом и пред светом најсвечанији завет учинили, да ће је чувати и бранити. Само дакле проста и бесвесна светина, која би била слепо оруђе оних, који су своје частољубиве и себичне интересе претпостављали правим интересима цркве и народа бугарског, пљескали су амбициозном Панарету, који је нередом овим хтео да осујети измирење са Великом Црквом само зато, што су сви изгледи били, да би у данашњим околностима Иларион макариопољски био изабран за егзарха. С друге стране, др. Чомаков био је не мање противан измирењу са Патријаршијом, зато што би услед овог измирења столица егзарху и мешовитом синоду или савету била у средини Бугарске, нпр. у Трнову, а Чомаков, који је на живот цариградски одавна научен, није хтео никако пристати, да столица буде ван Цариграда. Осем дакле просте светине и присташа Панарета и Чомакова, цео остали свет осуђује поступак владика и жали за изгубљеним тереном, на ком је измирење са Патријаршијом тако близу било."

Да не би пак због ових кривих владика и други трпели, а нарочито народ, српски заступник и Игњатијев дејствовали су, да се посао измирења настави између Патријаршије и осталих Бугара. Но труд је њихов остао без успеха, и тако је наступила опасност за расцеп у цркви.

„Да би ово предупредили — наставља извештај — пријатељи црквеног јединства нашег готово су склони да потпомогну извршење фермана Султановог, јер то је, чини

ми се, једини начин што је остао, да се народ бугарски задовољи и сачува од крајности и шизме. Видећете да ће Порта умети боље користити се овом приликом него св. патријарх. Сва је прилика да ће она наћи каква таква претекста да не изврши закључење синодско, па да код Бугара стекне нову заслугу, да је она једина бугарску цркву подигла и устројила у пркос одупирању и злој вољи св. патријарха.“ —

36. — 26 јануара 1872.

После увода о неизвесности у бугарском питању заступник г. Христић наставља:

„Казао сам вам да је у понедељник, 17 ов. мес., у свима овд. грчким црквама оглашено да су сва три бугарска епископа екскомуницираиа. Но нисам вам казао, да при свима уверавањима патријарховим да Иларион макариопољски неће бити анатемпсан, ипак је синод овог најумеренијег и најразборитијег владику бугарског тешкој тој духовној казни подвргао.

„Услед ове осуде патријаршијске, крајња странка бугарска, на челу које је владика Панарет, заједно са Чомаковом, Тапшчилешковом, Стојановићем, Арнаудовом и Славејковим, закључила је одмах сутра-дан, да се од бугарских владика тражи, да и они од своје стране екскомуницирају и патријарха и синод његов. Да би ово предупредио, синод замоли патријарха да оде великом везиру и да му изјави, да ће он затворити и Велику Цркву и Патријаршију, и иселити се из ње, ако Порта, до два дана најдаље, епископе бугарске у заточење не пошље и цркву бугарску одмах не затвори. На то вел. везир потражи од бугарских владика реч, да они ни народ неће ништа чинити, но спокојно чекати да се начини како Порта за добро нађе. Пошто ни један владика није хтео ову одго-

ворност на себе примити, везиров изасланик, Сервер-паша, казао им је тада да морају с места у заточење или у Исмид или Картал или па острва. Владике су изабрале Исмид, и одмах отишле на лађу, која их је чекала. То је било у петак. У суботу већ је крајња странка решила, да у име народа бугарског заиште потпоре француског и аустријског посланика, које и учине, изјавивши и на једном и на другом месту, да и они и народ бугарски хоће да пређу у веру католичку. Док се и једно и друго посланство затезало да ову изјаву прими, неколико од вођа ове странке оду управо кардиналу Плаулу, и ту исту изјаву учине, замоливши га да по телеграфу извести Св. Оца, а међу тим да нареди, да у недељу један католички свештеник одслужи месу у бугарској цркви. Арнаудов пак (банкротирани трговац) начини другу депешу Папи у том истом смислу, од стране бугарског народа, и почне купити потписе од Бугара. У суботу у вече, услед корака, који је посланик једне православне силе код Порте учинио, Сервер-паша позове Тапшилешчова и запрети му да с места прекину започети посао и поврате спокојство у народу, или ће сутра и њега и остале на заточење послати. У недељу у јутру, кад виде народ да је црква затворена, узбуни се тако јако, да је се до подне до три хиљаде Бугара ту стекло. И пошто сву цркву црним крепом увише, кренули су се управо великом везиру на Порту и ту подигли страшну вику, тражећи да се владике из заточења поврате и ферман царски изврши. Велики везир изазове из гомиле једну депутацију и обећа јој кроз десет дана најдаље да ће бугарско питање решено бити. Одмах за тим позове велики везир поглаваре умерене странке, *Гаврила Крестовића*, Хаџи-Иванчу, Кечоглу, Стамболског и још неколико њих, па их заједно са мустешаром Каратеодори упути патријарху са налогом, да патријарх одмах са њима у преговоре ступи и да питање бугарско реши, давши Бугарима, ако не више, а оно бар онолико,

колико им је царским ферманом наређено, — а сутра-дан да пошље једног бугарског свештеника да одслужи службу у бугарској цркви. Св. патријарх одговори да ће сутра сазвати синод, а и депутацију позове да дође. Каратеодору пак обећа, да ће све од своје стране учинити да Бугаре задовољи. Још те ноћи нађе патријарх једног свештеника, те му нареди да сутра у бугарској цркви служи. И свети патријарх и синод били су догађајима тако потресени и тако расположени на попуштање, да смо већ држали за извесно да је ствар крају дошла и да ће се за дан-два решити, макар да крајња странка није хтела ништа да зна, ни да чује за патријарха, и макар да је говорила да неће ништа да призна, што се заједно са патријархом закључи, па било то Бог зна како добро за народ.

Сутра-дан дође свештеник у цркву бугарску и почне се облачити да служи. За тили час искрсне грдна гомила Бугара, која, дознавши да је свештеник овај упућен од патријарха, свуче насилно са њега одело црквено и истера га из цркве, са изјавом да Бугари не признају више патријарха, и да је црква њихова савршено оцепљена од њега. Поступак овај тако је раздражио патријарха и синод, да су с места прекинули преговоре са депутацијом умерених Бугара, отказавши им сваку сатисфакцију.

У овом тренутку сва је нада изгубљена, да ће се између Патријаршије и Бугара до споразума доћи. Мисли се још да ће вел. везир, у цељи да прелаз Бугара у католицизам спречи и да сачува народ и земљу од могућних нереда, решити се, сад пре него икад, да ферман од слова до слова изврши.

Нека се најпосле и то учини, нека се најпосле и по ту цену ово раздражење стиша, али нити ће тиме Бугари дуго задовољни бити, нити ће мир цркви православној скоро повраћен бити.

37. — 2 фебруара 1872.

„Од неколико дана Бугари ћуте; изгледа да су се мало стишали, али тим живља и упорнија настаје борба ради њиховог питања између Порте и патријарха. Овај неће да чује ни за какву трансакцију, но хоће по што по то у пуној сили да одржи синодалне закључке од 8 јануара. Ја не знам како ће Порта да се извуче из дилеме, у коју је постављена ономадашњим закључењем вел. збора патријаршијског. Њој друго не остаје: (но) или да иде до краја путем, којим је од пре осам дана пошла, или да се повуче и остави патријарху, да он угоди с Бугарима како зна и може. Ма шта од овог двога Порта да учини, последице ће бити важне и за цркву нашу одвећ критичне. Ако Порта изврши сама ферман, патријарх ће са синодом прогласити шизму и оцепљење бугарске цркве. То би била мања штета. Но много већа би опасност за нашу цркву настала, ако би Порта дигла руке, па оставила Грке да сами расправе питање. Тада би Бугари пре бацили се Папи у наручје и примили католичку веру, него што би се у нове преговоре с патријархом упустили. — — — —

Умерене странке код Бугара нема више; код Грка на жалост није је никад ни било. —

Пошто је последњи покушај вел. везира, да измири завађене, осујећен, издао је наредбу, да бугарски сабор настави своје седнице и рад у смислу фермана. —

У везирској посланици казато је, да је бугарски црквени устав изнесен пред министарски савет и да ће царски ферман бити извршен, само да ће епархије: Гумурчинска, Једренска, Воденска, Струмничка, Монастирска, Неврокопска, Охридска, Кукушка, Дебарска и Сереска бити подељене између Грка и Бугара.

У четвртак ујутру протерани бугарски епископи били су већ натраг у Цариграду. Један чиновник са Порте отишао им је на сусрет, и на државним колима отпратио

у Ортакеј. У петак имали су скуп, на ком је Иларион Ловчански председавао. Пошто је посланица вел. везира прочитана, скуп напише и испрати великом везиру адресу захвалности. Сад очекују другу везирску посланицу, да могу егзарха бирати. Међу тим патријарх позвао је у недељу мешовити сабор, на ком је било три ех-патријарха, 28 владика и око 60 световних, и на ком је једногласно усвојена резолуција, предложена од Калијади-ефендије, оваква: „Патријаршија екуменска проглашава да је готова, у цељи успокојења једнога дела свога стада, да настави преговоре ради решења бугарског питања, сходно светим канонима црквеним, пошто се народ бугарски обрати Патријаршији па изјави, да не одобрава злочинства својих недостојних владика и призна делом ауторитет светих канона, који Источном Црквом управљају. У противном случају и ако Бугари остану постојани при том, да траже решење поменутог питања, Патријаршија ће апелирати на целу цркву. За случај ако би се Бугари покајали и пристали на решење саборско, одредиће се један одбор, који ће одмах са Бугарима у преговоре ући.

„Овај закључак великог сабора достављен је сутрадан Порти, са протестом што су протеране бугарске владике враћене и што се световна власт у црквене послове меша, — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

„Сад баш чух да је, услед горњег закључка великог сабора и протеста Патријаршије, велики везир с места наредио да Бугари избору егзарха приступе, а Патријаршији одговорио, да је све чинио да Бугаре од Грка не оцепи. Но почем патријарх, као што се види из његове тескере, то оцепљење хоће, то је он наредио да се царски ферман изврши, чинећи патријарха за све последице одговорним.

„Од дана оне велике бугарске демонстрације, Грци махом почели су викати на Русе и кривити их, да нису никад били искрени пријатељи Велике Цркве, но да су

Бугаре дражили, да их у цељи Панславизма од Патријаршије оцепе.“

38. — 9 фебруара 1872.

Бугарско питање опет застало. Нечија невидовна рука укочила опет посао. Неки мисле да је то нов аустријски посланик, гроф Лудолф, који је упозорио великог везира на опасности, које могу од оцепа бугарске цркве од Патријаршије произићи. Бугарска тако оцепљена црква тражила би протекцију руског синода. Други мисле, на против, да је овај рад у Ортакеју задржао сам Нелидов, бојећи се да би оцепљена бугарска црква довела руску у тешку алтернативу: признати бугарску цркву, значи завадити се са Великом Црквом; — не признати, значи изложити бугарску цркву искушењима католичке пропаганде. „Једини дакле начин да се јединство цркве и бугарска црква спасе, јесте споразумно решење његово са Патријаршијом. Као што чујем, Генерал Игњатијев сад је живо на том настао. — Ако се и сад не успе, онда је за навек изгубљена нада на споразум са Великом Црквом. Ништа још позитивно није утврђено. Главно је од чега патријарх не одступа: да у овом питању, које је чисто црквено, никакве концесије не учини начелу народности, јер то начело црква Христова не признаје, и да столица егзарху не буде у Цариграду.“ —

39. — 16 фебруара 1872.

„Прошлог четвртка велики везир, пошто се споразум између Патријаршије и Бугара није постигао, упути другу бурунтију Бугарима, да бирају егзарха. Бугарско представништво имало је од ова три кандидата: Антима видинског, Пајсија и Илариона ловчанског, избор да учини.

Од 13 гласова ловчански добио 7, видински 6; за Пајсија, који је на самрти, глас није дат. Радикална странка гласала за ловчанског, а умерена за Антима. Умерени, гласајући за Антима, хтели су да оставе врата за споразум са Патријаршијом, радикални су хотимично ишли да их за навек затворе. Избор још није Порти на одобрење поднет. Умерена странка живо ради да ловчански откаже кандидатуру, и да се други избор учини. Патријарх је позвао међу тим јуче велику скупштину, на коју је и мене писмено позвао. Шта је тамо закључено, још нисам сазнао.“ —

40. — 16 фебруара 1872.

„Прошле недеље представништво бугарско, услед оставке ловчанског, приступило је новом избору, те су сви гласови пали на ***Антима***. Сам велики везир желео је ово, да би се спор са Патријаршијом лакше постигао, пошто Антим није код Патријаршије тако компромитован као она двојица. Антим је свршио науке на Халки, за тим духовну академију у Русији; за тим је био ректор грчке богословије на Халки и важи за учена и једног од најбољих беседника грчких. Па ипак овај избор у Патријаршији није изазвао ни мало боље расположење према бугарској ствари. Тек ономад отишао је патријарх великом везиру, који га је молио да поднесе пројект за измирење, напоменув му велику одговорност пред Богом и опасности да може да изгуби на 6 милиона из свога стада. Међу тим, избрани егзарх још не долази у Цариград.“ —

41. — 1 марта 1872.

„Ове недеље изашло је ираде, којим је избор Антима за егзарха потврђен. Овај корак изненадио је патријарха,

који је међу тим спремао пројекат за измирење с Бугарима, у нади да ће дотле одобрење царско одложено бити. Но ма да се успело да Његова Светост продужи радити у духу измирења, ипак су изгледи за успех врло слаби. Егзарх, извештен о избору, одговорио је по телеграфу, да неће доћи у Цариград пре докле не зна на чисто: прима ли патријарх или не прима царски ферман. Ако не прима, онда не може с њим улазити у преговоре за измирење. Не гледајући на овакав одговор, бугарско представништво послало је депутацију да Антима из Видина овамо доведе.

Прошле недеље умрьо је Пајсије пловдивски, који је био чист Грк, али уз Бугаре пристао, што је убеђен у правичност њихових ствари. Изаслатом од стране патријарха владици да га у очи смрти исповеди и на покајање склони, одговорио је да умире, не признајући да је грешио ни против савести, ни против канона.“

42. — 8 марта 1872.

„Бугарски егзарх доћи ће ове недеље. Султан му је спремио орден Меџидије I ст., како се до сад и патријарх одликовао. Патријарх је предао ономад великом везиру пројекат за измирење. Бугари неће ни с тим задовољни бити, нарочито што ту нема ни речи о оним епархијама, о којима говори чл. 10 фермана.“ —

43. — 24 марта 1872.

„Бугарски егзарх дошао је прошле недеље, дочекан од својих земљака не може бити лепше и свечаније. У Орта-кеју на обали стајала је почасна стража од турских војника. У суботу био је код вел. везира у пратњи неколико архијереја. Углављено је, да се егзарх патријарху писмено

обрати и замоли га да га прими. Трипут ту молбу да понови, ако на прву и другу не одговори.“ —

44. — 4 априла 1872.

„Берат је већ предат егзарху, и он је одмах чинио званичне визите на Порти. Берат је са свим у смислу фермана царског. Вел. везир и овог пута попустио је према Бугарима, који нису остали при оном, да егзарх иде најпре патријарху. па онда да му се берат изда. Даље, на захтев Бугара, избегло се у берату казати, где ће егзарху столица бити.“ —

45. — 7 априла 1872.

„Егзарх бугарски, примивши берат, одмах је сутрадан послао једну депутацију патријарху, да га пита кад ће га примити. Патријарх је рекао да не може без синода одговорити. Но одмах пошље првог протосинђела да пита егзарха, хоће ли му одговорити на писмо, што му је као видинском митрополиту послао, позвавши га да се изјасни: одобрава ли или не поступак бугарских владика, што су у Балатској цркви служили? Антим је одговорио да је као митрополит видински дао патријарху одавно оставку, и по том нема му шта на писмо одговорити. После тога ишла је по други пут иста депутација патријарху да га пита, кад ће егзарха примити. Одговор патријарх још није дао. Ако и на трећу депутацију не последује одговор, тад ће са свим прекинути са Вел. Црквом.“ —

46. — 14 априла 1872.

„Егзарх бугарски примљен је био ономад од Султана и добио I ст. Меџидије. Чујем да је депутација и трећи

пут била код патријарха и да је патријарх и сад одрекао примити егзарха." —

47. — 25 априла 1872.

„Егзарх бугарски није дуго остао при строгости, коју је пре неки дан показивао, не хтевши да погази забрану патријархову да служи у бугарској цркви. Овај корак егзархов, макар да је налазио опште одобравање у вишим круговима, Бугарима од извесне боје био је неповољан, да су му претили разрачунати се с њиме, ако и даље при таквом расположењу остане. Услед тога стали су му стизати сијасет телеграма из Бугарске, изјављујући сажаљење за толико снисхођење Грцима. Боље обавештен и надахнут, егзарх је писао патријарху и тражио да дигне забрану од владика, која је противна канонима, рекавши, ако је патријарх не дигне, да ће то он, егзарх, учинити. Почем је писмо егзарх потписао, то патријарх није га хтео у оригиналу примити, но наредио да му се у преппсу саопшти, па ће одговорити кад се са синодом договори. Егзарх међу тим одмах у недељу оде са свима владикама у цркву Балатску и сам дигне забрану са бугарских владика, прогласивши је да је била антиканонска. Овим је провала између Патријаршије и бугарске цркве још већа постала. У цркви било је тога дана преко 3000 Бугара. Пошто је екскомуникација уништена, отпојано је и „Тебе Бога хвалим" у част Султану, вел. везиру и министрима царским." —

48. — 2 маја 1872.

„На великом збору, који је прошлог четвртка држат у Патријаршији, једногласно је осуђен поступак егзарха, али пошто је ствар важна, решено је да се о њему донесе

решење у већем синоду, у ком би учествовали и патријарси јерусалимски и антиохијски и митрополити из ближих места и острва, и који ће се кроз месец дана састати. Међу тим, читано је у свима црквама писмо патријарха, којим се поступак егзарха строго осуђује. Патријарх оставља како егзарху, тако и другим бугарским владикама рок од месец дана да се покају, иначе ће их екскомуницирати. Егзарх је пак од своје стране, како чујем, послао окружницу, у којој своје владање према Патријаршији правда и одговорност за последице на ову баца.

По препоруци вашој предао сам св. патријарху 200 дук. цес. као ванредну помоћ.

49. — 16 маја 1872.

Заступник извештава да егзарх није чекао 30 дана, што му је патријарх на покајање оставио, већ да је на Кирила и Методија служио свечано у бугарској цркви у Балати са деградираним владикама, а патријарха није на служби спомињао, већ Султана и владу. За тим је Тапшилешчов дао свечан доручак егзарху, а бугарски народ веселио се у Кјатане. Сад бугарске жеље иду даље и сањају како ће са Турцима да оснују дуализам: они и Бошњаци и Херцеговци с једне, а мусломани с друге стране; а Србију да оставе на страну каква је. „Македонија“ већ отворено напада Србију, што је Бугарску поплавила својим емисарима. Аустријски посланик гледа да нам свуда ногу подметне и овде сувише Бугарима повлађује. Говори се, да је од своје владе тражио одобрење да посети егзарха и призна бугарску цркву.

Патријарх је прошле суботе сазвао синод, на ком је егзарх архијерејског чина деградиран, а два друга епископа екскомуницирана. За световне казна да се реши на великом сабору, на који су и други патријарси позвати.

Међу тим чује се, да су ови дали изјаве да не могу доћи, а чује се, да је вел. везир поручио патријарху да ако други дођу, да ће их одавде протерати.

Што Турска обасипа Бугаре и речима и делом и што им с друге стране аустријски посланик ласка, то чине, разуме се, у цељи да Бугаре и од нас и од Грка оцепе. Турска се узда још, да је у Бугарима нашла помоћи противу нас, ако би до рата са Србијом дошло. По оном што Бугари пишу и говоре, изгледа да ове наде Турске желе да ободре и одрже.

„Да ли би време било да српска влада или духовна наша власт промисли о положају, који би јој према егзарху бугарском заузети требало? Док је изгледа и могућности било да се до споразума каквог између Патријаршије и Бугара дође, српска влада чинила је све могуће од своје стране да се раздвој предупреди. Сад пошто је раздвој удејствован, не остаје нам ништа друго, но да гледамо, шта би по интересе наше најпробитачније било да учинимо, што се тиче одношаја наших са бугарском црквом, а уз то и народом бугарским.“ —

50. — 16 маја 1872.

На Патријаршији заступник је дознао „да је *Дионисије* босански збачен и премештен у Зворник, а на његово место постављен Пајсије. Због овога Дионисије озлојеђен може нам бити пакостан сусед.“

51. — (?)

Прошлог четвртка, на Спасов-дан, егзарх је по други пут служио у бугарској цркви и завладичио бив. протосинђела патријарховог Доситија, који је пре неки дан Патријаршију оставио и егзарху прешао. За тим су сви

у недељу завладичили архимандрита Виктора. Први је постављен за Самоков, а други за Трново. Патријарх је хтео одмах по Спасову-дне да екскомуницира егзарха, али га је г. *Кумани*, руски отправник послова, уздржао од тога до доласка осталих патријараха. Јерусалимски је већ на путу. За друге се не зна, да ли ће се позиву одазвати.

Ја и Кумани примили смо писма егзархова о његовом избору, и он је своје спровео даље. Ја бих причекао да сазнам, шта ће учинити вел. синод, кад и остали патријарси овамо дођу. Сва је прилика да ће бити уз патријарха. Но наша духовна власт не би требала, по мом мишљењу, много на то да се обзире. *Ми би требали да признамо бугарску цркву. Ово захтевају наши сопствени интереси и интереси тако сродног нам народа, с којим треба да живимо у љубави и слози ради велике заједничке будућности наше.* У осталом, зар ми нисмо од наше стране патријарху давали најбоље савете да тако далеко не иде? *Ми би дакле остали себи следствени, кад би цркву бугарску признали, јер смо свагда говорили да Бугари имају право.* После тога осујетили би тиме и маневре наших непријатеља, који су држали да би се у таквом случају Србија од Бугара са свим оцепила. Што се пак тиче *српских епархија, што егзарх сада заузима*, ако не би неполитично било, *могао би г. митрополит у писму своме казати нешто, што би значило да ми наше епархије дајемо у аманет егзарху бугарском.* Но ја опет мислим да би боље било да се ништа о том не спомиње. Политичније би, мислим, било, да од наше стране изгледа да не правимо никакве разлике између Бугара и Срба.“ —

52. — 6 јуна 1872.

„Синод атински вратио је егзархово писмо неотворено. Опозиција против великог везира Махмуд-паше велика је,

што је био кратковид, те у бугарском питању толико попустио. јер је Бугарима прокрчио пута, да после кратког времена и политичку самоуправу траже.

53. — 23 јуна 1872.

Заступник јавља како је патријарх решио да се црква српска *Св. Спаса* у *Призрену* одузме од Призренаца и преда Цинцарима, па тужно јадикује како је бојати се, да српски народ не охладни спрам Вел. Цркве, и да везе спрам ове не попусте после толиког добра што је Србија Патријаршији чинила.

54. — (?)

Г. Христић извештава о разговору свом, који је по налогу из Београда са патријархом имао, а по поводу цркве *Св. Спаса* и митрополита *Дионисија.* Говорио је у присуству два митрополита: Ефеског Агатангела, нашег осведоченог пријатеља, и Никејског. — „Ја сам дакле у присуству ова два архијереја — наставља срп. заступник — патријарху представио, како нова опасност Великој Цркви отуда прети, што се извесни интереси, које је она дужна да заступа и брани, напуштају, те се новим незгодама и непријатностима излаже и његов ауторитет и спокојство цркве. Интереси наше народности и интереси цркве сад су у опасности, па зато сам добио налог да Вам нарочито дођем и да се с Вашом Светошћу посаветујем, како да се ове нове опасности отклоне. — — — Ми би имали основа жалити се на понашање св. синода према народности српској што је у Турској. Народ српски у Босни и Ст. Србији крајње је незадовољан са скорашњим наређењима Велике Цркве, па прети да ће од ње да се оцепи и Бугарима да пређе, ако се не отклоне тешкоће и неправде,

које му се чине. Бугарима није могло ништа боље доћи него ова прилика, па зато су похитали да се њоме користе, шаљући емисаре своје на све стране и наговарајући народ српски да тражи заштиту у егзарха, и да иште од Порте да под бугарску црквену управу дође. Влада српска мисли да овакав жалостан појав не може ни В. Светости повољан бити. Ако Патријаршија остане на дојакошњем путу, овлашћен сам изјавити Вашој Светости, да ће српска влада тражити онда да другим путем и другим начинима српске интересе и српску цркву од опасности сачува. Ако дакле Вел. Црква не похита да помогне Србима и они се противу Вас подигну, Србија ће онда, знајте, пре уз њих пристати, него оставити да синови њени отпадну од ње и побугаре се.“ — За тим је прешао говор на цркву Св. Спаса, што је патријарх обећао поправити и вратити цркву Србима, а за Дионисија изјавио је, да га из Босне не могу да уклоне.

55. — 21 јула 1872.

Заступник извештава о изненадном паду вел. везира Махмуд-паше и доласку Митад-паше, коме се турски народ врло обрадовао.

За тим јавља, како су Бугари из Рушчука поднели Порти молбу, да се у будуће у Бугарској акта пишу на турском и бугарском језику, и да половина чиновника буде Бугара, а половина Турака; да сведочанства хришћана на судовима вреде као и Турака. Ова је прозба наишла на Порти на најжешћу осуду.

56. — 11 августа 1872.

После изјаве радости што је г. Ристић, по Књажеву пунолетству, постављен за министра иностраних дела, г.

Христић наставља: „Између патријарха и осталих поглавара независних цркава био је прави раздвој, јер му они нису одобравали у свему дојакошње поступање према Бугарима, а још мање да шизму прогласе, на што на против највише владике и поданици јеладски раде, тј. да Бугаре из Вел. Цркве избаце.“ —

57. — 15 августа 1872.

„Васељенски патријарх и његов синод не може никако да се са осталим патријарсима сагласи што се тиче питања бугарског; ови никако не пристају да се шизма прогласи. Прошле недеље опет су Грци противу њих (патријараха са стране) демонстрирали. Грдна гомила Патријаршији поднела прозбу са око 5000 потписа, да се Бугари из Велике Цркве искључе и за шизматике прогласе. — — —

С друге стране влада продужава давати доказа свога благовољења према Бугарима. Сад им је уступљено једно велико место у Ортакеју за егзархију, цркву и велику школу.“ —

58. — 22 августа 1872.

„Питање бугарско улази у нову фазу и почиње на ново да нас занима. Велики везир као да увиђа, да би искључење Бугара од Вел. Цркве, које Грци хоће проглашењем шизме да постигну, произвело јако узбуђење међу Бугарима, због чега би и јаван ред у земљи могао у опасност доћи. С тога хоће ма којим начином Бугаре и Грке да измири. Зато је послао мустешара Каратеодори и вел. логотета код патријарха, да траже да седнице вел. синода одложи и да шизму никако не проглашава. Међу тим је тражио да му пошље пројекат измирења, што га је патријарх са својим синодом пре неколико месеци израдио и

великом везиру Махмуд-паши предао. Но патријарх није хтео да чује за ту поруку. Изасланицима је патријарх одговорио да је Порта бугарско питање већ решила и сад остаје да Вел. Црква сврх тога своје закључење донесе. И пошто је ово чисто духовна ствар, то Порта нема права да се у њу меша. Што се траженог пројекта тиче, патријарх је рекао, да је то сад хартија без вредности, од дана кад је Порта изабраног егзарха потврдила и берат му дала. У пркос дакле захтеву да се седнице одложе, патријарх је позвао у суботу синод да се реши, у који ће се дан држати седнице екуменског сабора; но на тој седници није се могло ништа решити, јер није био јерусалимски патријарх и кипарски владика. Хоће ли патријарх свој пркос и докле терати, видећемо. Грци су јако озлојеђени, што се патријарх јерусалимски и владика кипарски извлаче, и зато их називљу издајницима цркве На једној од ових прелиминарних седница усвојен је предлог патријархов, да се начело народности не може однети и на питање тичуће се цркве православне, јер је оно противно канонима.“ —

59. — 29 августа 1872.

„Данас су сви патријарси, осем јерусалимског, служили у вел. патријаршијској цркви. Одмах после службе држаће се I седница вел. синода. Грчке новине говоре, да је постигнут споразум међу патријарсима и да ће се шизма једногласно прогласити.“ —

60. — 1 септембра 1872.

Г. Христић извештава да је држана прва седница великог сабора у Патријаршији на Св. Јована главосека, после службе, на којој су служили сви патријарси. Патри-

јарх отворио седницу у пуном орнату, очитавши „Вјерују.“ У седници било преко 50 црквених великодостојника. Јерусалимски је доцније дошао, јер је био код вел. везира. Овај му се јако жалио на патријарха, што није седнице одложио, и што му пројект за измирење није послао. Опет је по јерусалимском поручио да шизму не проглашује, јер ће за последице сам Антим одговарати. Нека каже (Антим) шта замера у цар ферману, па да се поправи. Патријарх је на ову поруку изјавио у име сабора, да је сад све ово доцкан и да Велика Црква мора чинити своје. Патријарх јерусалимски отишао је одмах са овим одговором великом везиру. У продуженој седници одређен је одбор од 10, да за идућу седницу спреми простран извештај о бугарском питању. У трећој седници мисли се да ће се коначно решити ово злоудно питање. —

61. — 12 септембра 1872.

„Седнице вел. сабора су одложене на неколико дана, услед корака од стране Бугара у цељи измирења. То су захтевали и страни патријарси, да се синоду да времена на промишљање. Јерусалимски држи се једнако на страни, за што га Грци јако мрзе, а говоре и да су га у кући злостављали.

На Патријаршији чине се ипак припреме за проглас бугарске шизме, што ће бити ово дана. —

62. — 15 септембра 1872.

„Велики сабор дошао је ономад до споразума, и осим патријарха јерусалимског Кирила, сви су дали глас *за шизму*. Јерусалимски патријарх отпутовао је јуче, задржавши право да се о том изјасни, пошто се са својим синодом договори. Закључење вел. сабора потписали су

сви остали присутни, а одбору, који је правио извештај, остављено је да изради решење, које ће се у цркви свечано прочитати и прогласити.

63. — 19 септембра 1872.

„Закључење синодално вел. сабора односно бугарске шизме читано је ономад у недељу у Вел. Цркви, која је била сва у црнини, у знак жалости.“

64. — 26 септембра 1872.

„Прекјуче је била свечана служба у Патријаршији, због проглашења шизме, која је тога дана у свима грчким цариградским црквама објављена. Истога дана служио је с таквом истом великом свечаношћу егзарх у бугарској цркви, где је прочитан одговор на решење великог синода, што се шизме тиче. Зна се сада да је влада јелинска највише допринела да се до овакогрезултата дође, пославши на ту цељ три хиљаде лира патријарху Антиму. То су дакле интереси цркве, што су патријарха и остале свете оце у овом питању руководили; политика и светски нечисти интереси највећу су улогу и у крилу вел. синода и изван њега играли. Отуда она раздраженост и страст; отуда толика сокачка вика, претње и пресије над свима, којих савест није одобравала крајње мере, којима је Вел. Црква прибегавала. Грчки листови не стиде се да са хвалом износе прву и непосредну последицу овог тобож црквеног акта, да је тиме велика и непрелазна провала између Грка и Словена ископана, и да су сад сви од поплаве словенства сачувани.“ —

65. — 29 септембра 1872.

„Велики везир на последњем састанку са егзархом понудио га је, да потражедасе у ферману извесне измене

учине, пошто је сад последњим актом Патријаршије бугарска црква савршено независна постала. Једни су од Бугара за то, а егзарх и други против, бојећи се да тиме Порта не ограничи област егзархата, и зато не даду да се ферман дира.“ —

66. — 3 октобра 1872.

„Један доказ више, колико је грчка влада и тамошња публика настојавала код овд. патријарха да се Бугари по што по то од Вел. Цркве одлуче. Осим оне суме, што је Дели-Ђорђе патријарху послао, сад се по целој Грчкој купе прилози у корист патријархову од како је шизма проглашена, и већ су скупили 20.000 лира као накнаду за изгубљене бугарске епархије.“ —

67. — 22 новембра 1872.

Услед тога што је синод јерусалимски донео осуду против свог патријарха Кирила, произашао је расцеп и тамо. Митрополити витлејемски и назаретски послали су депешом протест противу те осуде, која је, веле, дело неколико смутљиваца (који су одавде — из Цариграда — подбадани), а против које је сав палестински народ и све свештенство. Жалосна она одлука вел. патријарш. синода у питању бугарском хоће да произведе забуну и поцепаност не само међу Бугарима и Грцима, већ и међу овим последњим. И неки од виђенијих Грка увиђају зле последице од оне одлуке, и почели су осуђивати Антима.

Патријаршија захтева да бугарско свештенство промени одело, у чему је и Порта помаже, препоручујући егзарху да друкче не чини, већ да одело у нечем промени, казујући да ће то само у корист Бугара бити.

„Слао сам Бозовића да каже егзарху шта владика *Виктор* по Ст. Србији чини, и да му представи како је ово понашање њихово нечовечно, неполитично и непаметно; и како стоји у јавном противуречју са начелом, које они сами исповедају и помоћу кога су они у свом народном делу успели. Бозовић је рекао даље егзарху: да Србија овакву узурпацију од његове стране не може трпети и да ће они сами бити криви и одговарати за све последице, које ће овако небратско дело њихово непремено произвести. Егзарх се правдао да нису имали те намере и да су инструкције, што их је Виктор одавде понео, у духу пријатељском према Србима. Сам Виктор — рекао је егзарх — лично је према Србима не може боље бити расположен, и кад смо му препоручивали да одавде понесе неке бугарске књижице за тамошње школе, рекао је да није нужно, будући у Нишу и околини има довољно српских књига за тамошње школе. После тога жалио се егзарх на неке Србе, што народ по нахији нишкој одвраћају од егзархата и говоре му да се од Патријаршије не цепа. Помињао је нарочито некога Ненадовића, који то чини. У течају разговора — каже г. Бозовић — егзарх је изашао већи тужилац противу нас но ми противу њега, из чега се виде јасно зла расположења његова и његове околине према нама.“ —

68. — 29 новембра 1872.

Заступник јавља како је протествовао лично код патријарха противу решења за призренску цркву. Обећано му је одлуку синодалну одложити, докле објашњења из Призрена не добију, за шта ће писати. —

Доцније заступник јавља како је дошла депутација из Призрена, да моли Патријаршију и Порту за цркву Св. Спаса, да по решењу пређашњег патријарха Григорија

остане српска, и о грубом понашању синода спрам ове депутације, коју су после дугог вортања најурили из седнице патријаршијске на јаничарски начин. Патријарх правдао пред Христићем поступак тиме, што су неки Призренци рекли члановима синода да су „безобразни“. За тим се жалио, што се владика Мелентије овде задржава, а не враћа се у Призрен.

69. — 6 децембра 1872.

Шаље два писма патријархова: једно за Књаза, а друго за Митрополита и саопштава изјаву патријаршијског изасланика (који му је писма предао) о бедном стању Патријаршије и молбу да је Србија помогне. Христић се користио овим случајем, те отпоручио патријарху како због рђавог понашања Патријаршије према нама — као у у питању Св. Спаса, где је једна српска Краљевска задужбина одузета и дата гогама — да због тога не сме да се за помоћ Патријаршији заузме. — — —

70. — 6 децембра 1872.

Извештај о својој визити код митрополита никејског, по истој ствари, пред Св. Андреју, кад је говорио и у опште „како сав рад св. синода, што се ове ствари тиче, иде против интереса Велике Цркве. Разложио сам му после, како би ваљало да за владике постављају по Ст. Србији, па и по самој Македонији људе наше народности, тј. Србе, који ће моћи да се одупру бугарској поплави и да униште уплив, који ови траже да стеку у европској Турској на велику штету црквеног јединства нашег. Да бих ствар олакшао, ја сам му препоручио као лице, које би у неколико одговорило овој потреби, овд. српског свештеника јеромонаха Саву из Неготина.“

Заступник мисли да је овај говор његов имао успеха, јер после на Св. Андреју, где је особитим почастима и пажњом патријарха одликован, патријарх зажели да види попа Саву и кад му се представио, да га је одмах ту благословио за архимандрита, метнувши му на главу своју камилавку и пожелевши му да постане патријарх!

71. — 13 децембра 1872.

„Порта је имала интереса да код све невиности патријарха јерусалимског и у пркос завидљивим интригама овд. Грка, а нарочито патријарха Антима, одобри ипак све што је синод јерусалимски према своме патријарху учинио. Ономад изашла ирада, којом је збацивање јерусалимског патријарха потврђено, и наређено да се други изабере. Да би осигурала успех, то је Порта наредила те је патријарх Кирил стражарно у Јафу спроведен, а патријарх Антим захтевао је још да се на Самосу интернише. Ово понашање Антима чиста је освета према Кирилу, која нити је човечна, нити хришћанска. Генерал вели да је израдио да се Кирилу да пенсија, и да се не сургунише на Самос.

„С више страна чујем, да је обрт у бугарском питању на Порти произвео Халил-паша (министар иностр. дела), који је при новчаној оскудици прибегао Грцима, те су му ови пре свадбе „позајмили" 50.000 лира, под погодбом да им у будуће буде на страни против Бугара. Халил-паша тако сад настојава да бугарском свештенству промени одело; спрема се да новим ферманом границе егзархата фиксира и да у корист Грка расправи питање о сопствености школа, цркава и других завода у Бугарској, које Бугари искључиво за себе хоће. Бугари ће се овоме одсудно одупрети. —

„Долазио ми је прекјуче егзархов протосинђел Јосиф, да ме увери како егзарх и његова околина никад нису

неполитичну и небратску мисао имали, да штогод противу народности српске и језика нашег предузимају, у оним крајевима где Срби живе. Протосинђел ми је дао препис два акта, да видим какве је инструкције егзарх владици Виктору послао, а шта је и самим становницима нишким о том предмету писао. Приметити је да су ове инструкције издате после доласка *Јастребова* у Цариград, који је овде изнео све смутње бугарске у Ст. Србији и нападања њихова на нашу народност. Протосинђелу сам одговорио, да факта са свим противно овим писмима и уверавањима егзарха говоре. Ја нећу ово приписати упливу егзарха и његове околине — рекао сам протосинђелу — али је, на жалост, од стране бугар. црквених поглавара рат српском елементу у оном крају оглашен, и ви се немојте чудити, што ће и мало и велико против тога устати да народност своју с већом енергијом брани, но што сте ви у одбрану ваше народности од грчких насиља употребили итд. (Чинио заступник разна пребацивања Јосифу, како је Србија бугарске људе примила, књиге бугарске штампала и по Бугарској растурала итд.) — „а ви шта радите? — не само што им књиге не дајете да штампају, већ и оне што им ми шаљемо, ви истражујете и на ватри спаљујете.“ —

За тим извештај продужује о некој завери у Софији, због које су многи Бугари похапшени. Траже Турци једнога ђакона, који је прерушен ишао по Бугарској те комитете обилазио, а другог су убили сами комитетци из заседе, што се бојали да их не изда, јер су се свадили због мирције, коју је он за ћустендилског владику купио, а ови му то нису дали.

72. — 3 јануара 1873.

Г. Христић извештава:

„Егзарх је поручио мени и генералу да ће нас сутра-дан по новој години први пут посетити, па је тако и

урадио. Прво је био код мене и остао 3 четврти сата. Тад сам га први пут видео; човек средовечан, тих и рекао бих простодушан. Говорио је са мном отворено. Погрѣшке што су их владике прошле године починиле, признаје и сажалева дубоко. То је извор тешкоћама и поцепаности садашњој. Ми смо, вели егзарх, сами дали оружје непријатељу, те нас њиме туче у тешкој борби, коју је с нама отпочео. Ја сам морао ући у ту борбу и бориђу се до краја, да одржим право које смо стекли, али то нећу никако чинити на штету православија. Ја ћу остати веран православној цркви и умрећу у мојој вери и онда, кад би цео народ бугарски примио шизму и признао се за шизматике.

Егзарх би и сад радо пристао на измирење, али само на основу фермана. Овај ферман траже Турци да измене, но ни он ни Бугари неће на то пристати. „Садашњи ферман признаје — вели егзарх — да смо чланови православне цркве, и ма шта Грци и Турци радили, ми тај основ нећемо напустити. Нови ферман могао би нам и већа права дати, али не би нас више признао да смо једне исте вере са Грцима, и онда би тек настала права шизма, коју и Турци тако исто желе као и Грци, само да нас од Руса и Срба оцепе.“ Исто тако егзарх неће да попусти ни у промени одела, ма како она незнатна била.

Што се тиче ствари у Нишу и Ст. Србији, егзарх уверава да се ништа тамо није предузимало услед каквог настављења од његове стране. То је дело — вели — турских паша, по инструкцијама што су им одавде послате. Егзарх толико много на добре одношаје са Србима полаже, *да је готов у оне крајеве владике по претходном споразуму са нама да шаље.* Исто тако и учитеље могла би Србија слати куд би хтела, само у таком случају требало би претходно да се споразумеју са дотичним владикама, а он би им нужна упуства издао. Он хоће редовно по неколико бугарских младића у Србију да шаље да тамо богословију изуче, али желео би да ти ђаци претходно и све-

науке у гимназији сврше, како би савршенији изашли, јер би били кандидати за будуће владике.

Даље су и егзарх и митрополит охридски, који је с њим дошао, говорили г. Христићу, како је између Бугара и Срба мања разлика него између неких провинција у Француској и у Италији, па ипак зато састављају једну државу Француску и Италију. Тако би могло бити и то треба желети за Србе и Бугаре. Г. Христић вели да ови као да искрено говоре, али ипак није са свим уверен.

Док је егзарх био код генерала, дошли су да му од Халил-паше јаве за сукоб између Грка и Бугара у Рушчуку. Од како је егзархије, Грци у свима већим местима образују своје општине, под заштитом грчких консула.

„La Porte et la Grèce se sont donnée la main pour agir ensemble contre nous[6]" — вели генерал. „Ове нереде и сукобе може лако сад Турска влада узети за повод, да све оно што су Али-паша и Махмуд-паша односно бугарске цркве учинили, прогласе за глупу и велику погрешку, па да други ферман Бугарима изда."

Даље говори, како патријарх још није свршио питање о св.-спасовској цркви; како се Јастребов враћа за Призрен; како је генерала молио, да допусти Јастребову да оде сам до патријарха, те да му за призренску ствар говори, о којој и он Бог зна како жали, и да му је генерал после малог устезања обећао да ће Јастребову казати да то учини. —

73. — 10 јануара 1873.

Заступник подноси извештај о посети код министра иностраних дела па наставља:

„Но, à propos, настави Халил-паша, да ли ваша духовна власт одговори патријарху за шизму бугарску?" — Није

[6] „Порта и Грчка завериле су се да заједнички противу нас раде."

одговорила ништа ни њему ни егзарху,“ рекох му. — „Што се егзарха тиче друга је ствар, али патријарху морате одговорити и он има власт да вас на то натера.“ Ја му рекох да се вара и да патријарх сам зна да те власти никако нема. „Па зашто се тако дуго не изјашњавате?“ — настави министар. Одговорих да као независна црква може у овом питању остати са свим неутрална док се страсти не стишају, кад ће и једна и друга страна увидети, да предмет спора никако у основе верозаконске не засеца. Бар ми нисмо ради да имамо на савести да смо, одобравајући једној или другој страни, помогли да буде већа поцепаност и да се веће раздражење изазове. — „Али поцепаност је ту, одговори министар, и бугарска црква мора од јако за себе бити.“ — „Али како може бугарска црква бити за себе прихвати заступник, кад је ферман царски сматра за члана Велике Цркве и од ове чини зависном?“ — „Но тај ферман не може остати, рече ватрено Халил-паша; то је ствар решена; он се мора променити, хтели то Бугари или не хтели.“ — Из овога се види, како је влада турска са свим на страни Грка, и да свим средствима траже да од бугарске цркве направе секту, с којом неће моћи симпатисати ни Грци, ни Руси, ни ми.

74. — 7 фебруара 1873.

Заступник између осталога јавља:

„Последњи акт *Рушдиовог* министарства био је дозвола патријарху Антиму, да и по Бугарској може своје владике постављати. Овим је укинут чл. 8 фермана.“ —

Заступник даље додаје:

„Бугарска је ствар мало легла на Порти. Генерал вели да му је обећао *Есад-паша* (нови вел. везир) да се пређашњи ферман неће мењати. Код Грка се образовала опозиција противу патријарха, која хоће да га збаци и да

га замени пређашњим патријархом Јоакимом.“ Настојавам код патријарха да се призренски спор реши, али се бојим да ми сва мука узалуд не буде, јер Грци нису ни мало вољни да с нама добро живе. —

Доцније заступник опет јавља:

„Бугарско питање се стишало за сада. Бугари су пак доста успокојени, мислећи да ће се Порта уздржати од давања берата грчким владикама, које патријарх хоће у Бугарску да шаље“

75. — 23 априла 1873.

Заступник јавља:

„Егзарх бугарски казао ми је, да је изабрао четири питомца што ће у Београд послати да се о нашем трошку уче најпре у гимназији, па у богословији, па моли да му се јави, кад их у Београд може послати. —

Пре две године упућено је у Београд из Казанлука неколико девојака да се тамо о трошку српске владе за учитељице бугарске спреме. —

76. — 25 јуна 1874.

Отправник послова Драгомир Рајовић јавља да назначење *Магазиновића* за агента Турцима није по вољи, јер знају да је он био председник бугарског комитета у Букурешту.

Магазиновић — Ф. Христићу први рапорт о свом доласку у Цариград.

77. — 12 јула 1874.

Нов заступник Коста Магазиновић извештава министра Ф. Христића о посети патријарху, којом приликом препоручивао му благост према Бугарима, „јер они — продужује Магазиновић — немају толико да благодаре

Великој Цркви, колико ми и Грци, који слободно дишемо. Црква наша има још и других опасности; стране пропаганде могу се само користити неразложношћу нашом.“ Патријарх му није на ово ништа одговорио. —

78. — 8 октобра 1874.

Заступник јавља о посети, коју му је егзарх вратио. Магазиновић му се пожалио на агитације бугарске против српског племена у Турској. Егзарх рекао да то чине усијане главе, а нарочито бугарски питомци, који су у Србији о српском трошку васпитавани, но да ми не беремо бригу, већ да егзархију вештим начином потпомажемо. где би је бугарски и наши непријатељи поткопавали. Ниш нпр. Грци хоће од егзархије да отргну; „ту би полезан уплив ваш био — рекао је егзарх — да се махинацијама грчким на пуг стане; наравно да би то требало неприметним начином да буде.“

„Каже ми егзарх како би неки чланови егзархије хтели од ње да направе политичку машину. „„Егзархија јест и треба да буде и политичка институција — додаде егзарх — али тај карактер, још док она није ни од кога припозната, не би се смео јавно исказати. Али коме да о тој осторожности говорим? Моји чланови мирјани хоће да праве формалан рат политички са Грцима и да им чупају све што могу, излажући тако егзархију. Зато да се зло спречи, намеравам покушати измирење са Патријаршијом. Ово морам кришом од мојих саветника чинити, који кад би сазнали, одмах би ме издајником назвали. Али патријарх лукав мимо мене покушава с другим епископима да се споразуме, те да своје законе диктира или да егзархију разори. Мој је положај мучан, и морам да се од лукавих Грка чувам. Имамо у више епархија заједнице, где они на једну, ми на другу страну вучемо, што је добро дошло

заједничким противницима, Турцима. Па немам ни епископа учених.“ “ Како је ова ствар деликатне природе, то ме је егзарх молио, да од овог само онде чиним употребу, где би његова намера измирења могуће потпоре нашла.“ —

79. — 4 децембра 1874.

Заступник Магазиновић јавља:

„Неки Балабанов, Бугарин, издаје овде бугарске новине „Вѣкъ“ и труди се да Бугаре Србима приближи. Њему је указивана једна годишња помоћ у 80 дук. цес.“ Пита хоће ли и даље издавати.

NB. Ширење бугарске народне идеје и пропаганду за самосталну бугарску цркву пијонери бугарскога народнога дела развијали су и путем многих листова и периодичних часописа. Тако у *Смирни* издавао се месечни часопис *„Љубословије“*; у *Лајпцигу* — новине *„Бугарски Орао“*; у *Бечу* месечник *„Мироводјеније“*. У *Цариграду* највише се листова појављивало, као што су: *„Блгарија“*, *„Турција“*, *„Македонија“*, *„Совјетник“*, *„Јадница“*, *„Време“*, *„Право“* итд. У *Београду* о трошку српске владе пок. *Раковски* штампао је *„Дунајски Лебед“*, а у Цариграду бугарски лист *„Вјек“* добијао је помоћ од српског посланства

80. — 5 марта 1875.

По писму министра М. Богићевића од 3 фебруара Магазиновић је ишао у Патријаршију и представио у смислу истога потребу, да се у српским крајевима постављају Срби за владике на место Бугара, и тражио је да се у Нишу постави Србин за владику, јер тамо бугарски ради на пропасти српскога народа. Патријарх је одговорио да томе ни најмање није противан, само треба да је наш кандидат Србин из Турске, да је свршио школу на Халки и да после неко време послужи у Патријаршији, те да га Турци

не подозревају, од куда би га лако било послати у епархију. Треба српска влада од Срба из српских крајева у Турској такве да спрема. Што се владике за Ниш тиче, није му познато да међу калуђерима у српским крајевима под Турском има, који би за то били, а кад би било, навукао би велико подозрење, што је Ниш на граници Србије. „Боље би било послати човека, који би одговарао и жељама вашим и тамошњег народа и православне цркве — рекао је патријарх. То је лице *Калиник*, наш толмач кога знате и ви и г. Христић, и он би најбоље одговарао вашим жељама. За овај случај могле би се Нишлије обратити једним молбеним писмом на мене а другим на Порту."

Патријарх је говорио са великим интересовањем о овој ствари. Он хоће у основу да рукополаже српске владике, али вели да буде онако и на онај начин, који он држи за најбољи према овдашњим приликама. Он је тако исто рад да сузбије тежњу бугарских владика да тлаче нашу народност, и да споји у духовном смислу српски и грчки елеменат, и зато је рад да за тај крај пошље човека, који најбоље његове намере појма. — — „На вама је г-не министре — завршује заступник — да расудите би ли у план наше политике ишло, да се у српском крају један Бугарин замени једним Грком ма и ваљаним човеком." Магазиновић се лично врло добро о Калинику (садашњем Дерконском) изражава.

81. — 20 јуна 1875.

Магазиновић извештава министра Богићевића, да је по депеши његовој ишао патријарху и говорио му да на место премештеног владике мостарског постави Србина Јанка (?). Патријарх је одговорио да је већ за тамо наименован владика, који ће кроз 10 дана ићи. На примедбе Магазиновића (у смислу ранијих), патријарх је одговорио

да он једног мирјанина, као што је Јанко, не може да завладичи, већ пита што српска влада не ради као што је саветовао, да пошље од својих богослова-питомаца из Босне, Херцеговине и Ст. Србије 3—4 на Халку да се спреме, па да их владичи; овако немајући спремних људи у српским крајевима, а не смејући из Србије никог узети, шта може да чини. Што се тиче *Игњатија* који за Мостар полази, патријарх се врло добро изражава. Зна словенски, а брзо ће и српски научити.

За тим је Магазиновић говорио против Дионисија, за кога патријарх тражи доказе, и против Мелентија призренског, кога патријарх као народног човека брани.

Износећи на јавност овај преглед о раду на оснивању Бугарске Егзархије, нама није било главно, да истакнемо на вид истрајно заузимање руског посланства у Цариграду за бугарску ствар; нити нерад српске владе у корист српске цркве у Турској, на који је, по наваљивању руском, за све време грчко-бугарске распре осуђена била; нити искрено интересовање Србије за успех бугарске црквене самосталности, у чему је наивна била видети успех заједничког народног дела; нити желимо да истакнемо сувише рану незахвалност младе бугарске егзархије, која се одмах бацила на посао одређивања оних српских епархија, које су јој, по речима добродушног српског заступника, од Патријаршије „ишчупане“ и „у аманет на чување предате.“ — Све ово спада у историју. Главно што нас сад занима, то је *садашњост* и најближа *будућност*.

Од неколико година почела је опет живље да се осећа потреба у што ближем и што искренијем споразуму између српског и бугарског народа. Све недаће у прошлости и све околности садашњости упућују нас на тај споразум. То је сад постало опште „Вѣрую“, како у Београду,

тако и у Софији. Као искрен пријатељ и поборник тога споразума, мислимо да ћемо заједничкој ствари учинити услугу, ако позваним факторима за часак свратимо пажњу на минуле догађаје у црквеном препорођају бугарског народа, који су тако јасно и тако карактеристично напред наведеним службеним актима обележени.

Да, ми желимо трајан, искрен споразум са Бугарима, јер у њему тек видимо зајемчену лепшу будућност и за нас и за њих. Али сваки искрен споразум могућан је тек онда, кад се праведни и оправдани уступци учине са обе стране. Да је Србија учинила Бугарима неоцењене услуге у борби њиховој за њихову црквену самосталност, чак и на штету својих народносних интереса, то је сад јасно као дан. Узајамност и правичност захтевале би, да се сад Бугари колико толико сличним услугама Србима у њиховој културној борби одуже. —

ниг
арі
сак
ноі
сно
уж·

са
пу
юн
и
је
у
т,
го
ст
о
і